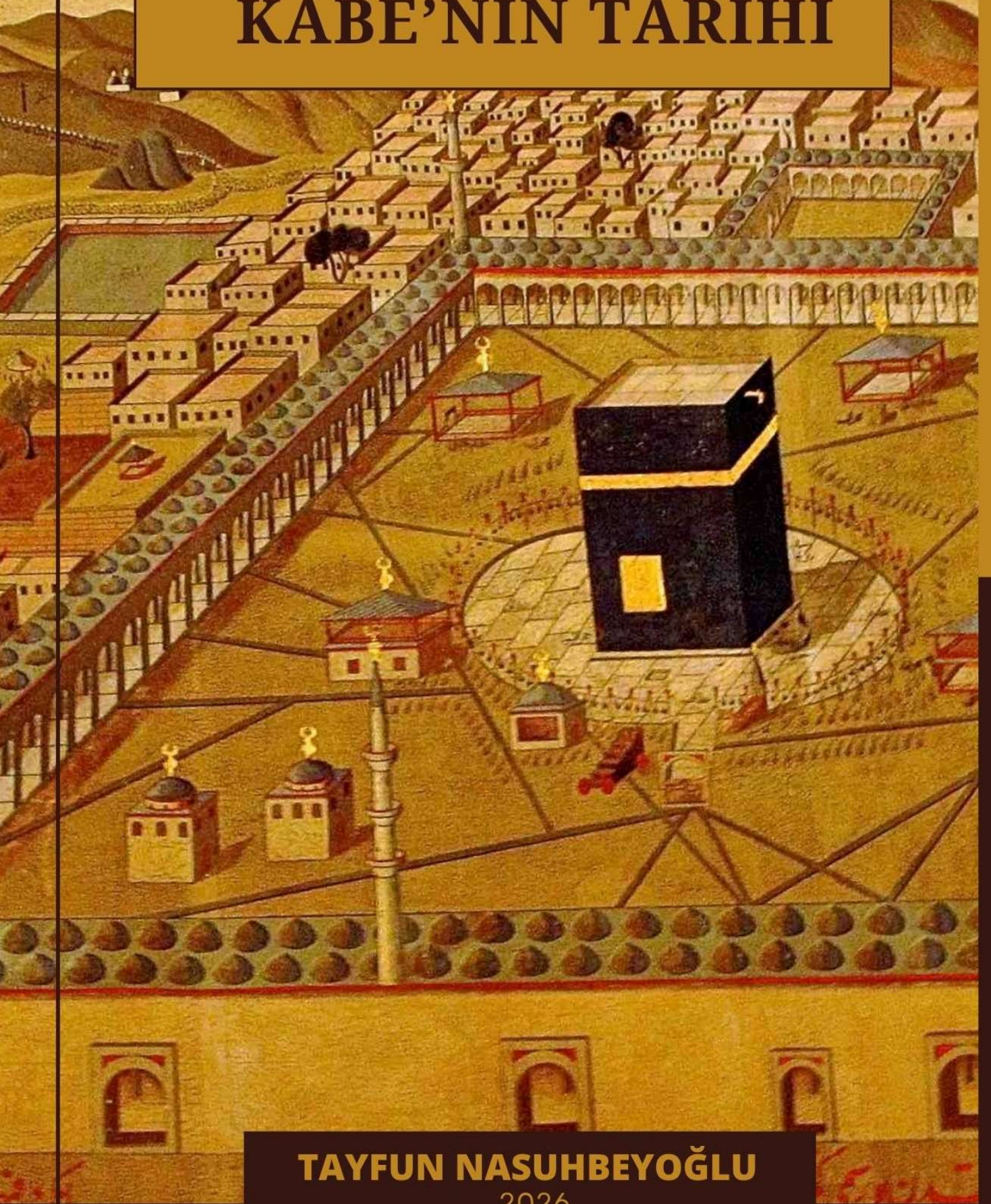

MESCİD-İ HARAM KÂBE'NİN TARİHİ

TAYFUN NASUHBEOĞLU

2026

İçindekiler

Giriş

1. Kâbe

- 1.1. Anlam ve İsimleri
- 1.2. Kısaca Tanıtımı
- 1.3. Kâbe'nin Köşeleri ve Yönleri
- 1.4. Kâbe'nin Unsurları
- 1.5. Tarihsel Süreç
 - 1.5.1. Kâbe ilk Olarak Ne zaman yapıldı?
 - 1.5.2. Hz. İbrahim ve İsmail'den günümüze Kâbe'nin inşasının serüveni
- 1.6. Kâbe'nin Genişletilmesi
- 1.7. Kâbe'nin Kapısı
- 1.8. Beytullah'ın Merdiveni
- 1.9. Kâbe'nin Örtüsü ve Tarihçesi
 - 1.9.1. Beytullah Örtüsünün Taksimi
- 1.10. Kâbe Hizmetleri
- 1.11. Kâbe'nin İçinin Yıkanması
- 1.12. Kâbe'nin Benzerini Yapma Çabaları
- 1.13. Kâbe'nin Duvarlarına Şiirler Asılırdı
- 1.14. Kâbe'nin İçerisindeki Mahzen
- 1.15. Kâbe Hangi Günlerde Açılır
- 1.16. Hacerülesved

2. Zemzem

3. Safa ve Merve

4. Mikât Sınırları

Sonuç Yerine

Mescid-i Haram

Derleyen: Tayfun Nasuhbeyoğlu
Eylül-2026 / İstanbul¹

Giriş

Hiz. Âdem ve Hiz. Havva ile başlayan insanın yeryüzündeki serüveninde ilk ev, ilk mabed, Mescid-i Haram içerisinde bulunan Kâbe'dir. Dünyanın en sade mescidi... Allah'ın yeryüzündeki evi: Beytullah. Dünyanın merkezi...

Hiz. İbrahim ve Hiz. İsmail tarafından yıkılan temeller üzerinde yeniden inşa edilen Kâbe, o günden bugüne kesintisiz ibadetin mekânı olmuştur. Kimi zaman sel baskınlarıyla, kimi zaman yangın ve saldırılarla zarar görse de her seferinde yeniden ayağa kaldırılmış ve bugüne kadar ulaşmıştır.

Bu yazıda özelde Kâbe'den, Mescidi Haram'dan ve dolayısıyla Mekke'den söz edeceğiz.

1. Kâbe

1.1. Anlam ve İsimleri

Sözlükte “dört köşeli veya küp şeklinde olmak” anlamındaki ka‘b (.....) kökünden gelen ka‘be “küp şeklinde nesne” demektir.²

Kur‘ân-ı Kerîm’de geçen isimleri şunlardır:

1. Kâbe (5/Mâide 95, 97)
2. Beyt (2/Bakara 125, 127, 158; 3/Âl-i İmrân 96, 97; 8/Enfâl 35; 22/Hac 26; 106/Kureyş /3),
3. Beytullah,
4. el-Beytü'l-atîk (22/Hac 29, 33),
5. el-Beytü'l-harâm (5/Mâide 2, 97),
6. el-Beytü'l-muharrem (14/İbrâhîm 37),
7. el-Mescidü'l-harâm (2/Bakara 144, 149, 150; 5/Mâide 2; 9/Tevbe 7, 19, 28),
8. el-Beytü'l-ma‘mûr (52/Tûr 4),

Halk arasında daha çok **Kâbe-i Muazzama** ismi kullanılmaktadır. **el-Meş‘arü'l-harâm**, **Beniyye**, **Devvâre**, **Kâdis**, **Kible**, **Hamsâ**, **Müzheb** gibi çeşitli isimlerle de anılmıştır.

¹ Bu çalışma ilk kez 2018 yılında yapılmış olup, 2026 yılında yeni ilaveler ile gözden geçirilerek redakte edilmiştir.

² TDV İslam Ansiklopedisi, KÂBE maddesi, Sadettin Ünal, C:24, S:14

1.2.Kısaca Tanıtımı

Mekke şehrinde Mescid-i Harâm'ın ortasında yer alan **Kâbe**, yaklaşık 1,5 m. genişliğindeki temeller üzerine inşa edilmiştir. Dıştan dışa **10,70 × 12 m** ölçülerinde ve **15 m** yüksekliğinde olan duvarlar **1,25 m.** Kalınlığa sahiptir.

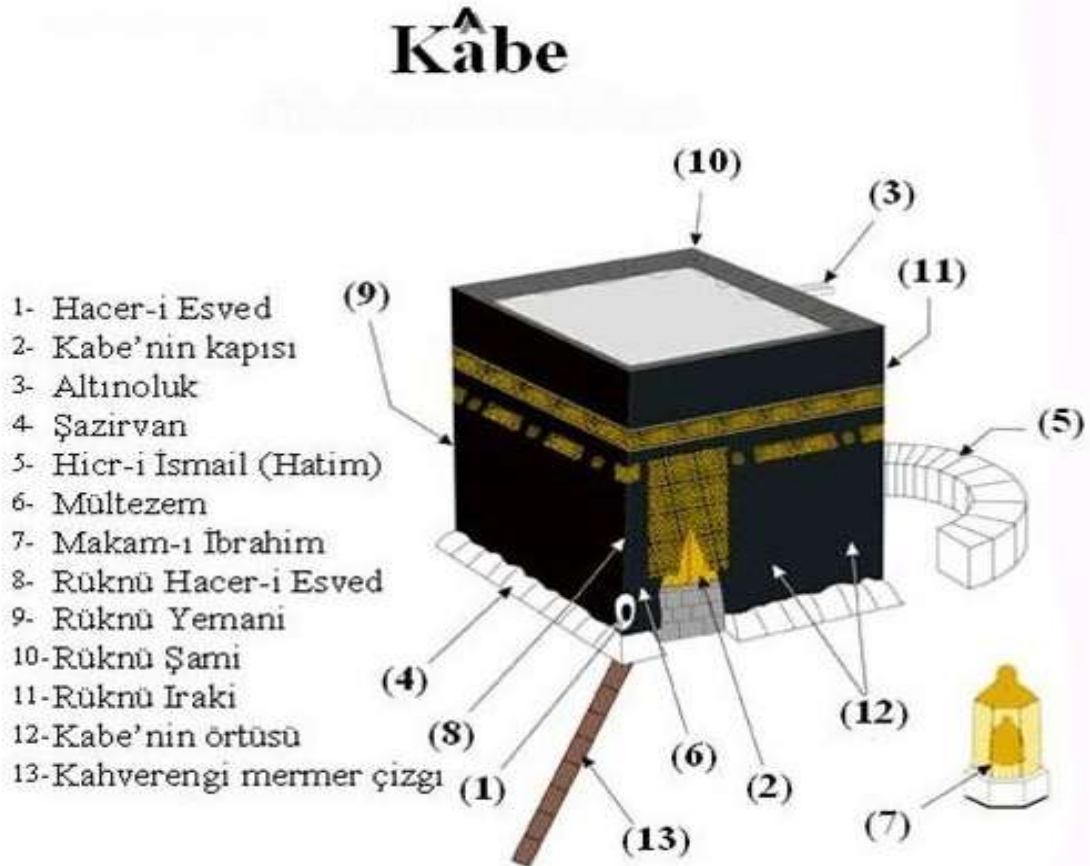
Temeller, tavaf alanı (metâf) yüzeyinden **22-27 cm** arasında değişen yükseklikte yukarı çıkmış; duvarlar ise yaklaşık **25 cm** içeriden başlatılarak temellerin dışarıda kalan kısmı **45° meyilli mermer levhalarla** kaplanmış ve duvarlarla birleştirilmiştir. Yanları da mermer kaplama olan ve “**şâzervân**” adı verilen bu kısma Kâbe örtüsünü tutturmak için bakır halkalar yerleştirilmiştir.

Mekke'nin çevresindeki dağlardan getirilmiş **bazalt parçalarıyla** yapılan duvarların dış yüzeyinde, farklı boyutlarda **1614 taş** yer almaktadır.³

1.3.Kâbe'nin Köşeleri ve Yönleri

Kâbe'nin dört köşesi (rûkn) şu şekilde isimlendirilmiştir:

1. **Rûknü'l-Hacerü'l-Esved** → Doğu yönünü gösterir.
2. **Rûknü'l-Yemânî** → Güney yönünü gösterir.
3. **Rûknü'l-Garbî** → Batı yönünü gösterir. (Bazı kaynaklarda bu köşe **Rûknüşşâmî** olarak da anılır.)
4. **Rûknü'l-İrâkî** → Kuzey yönünü gösterir. (Bazı kaynaklarda kuzey köşesi de **Rûknüşşâmî** diye adlandırılır.)

³ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:15

1.4.Kâbe'nin Unsurları

Dış Kısım

- **Hacerü'l-Esved:** Doğu köşesinde, yerden **1,5 m** yükseklikte gümüşten bir mahfaza içinde yer alır. Tavafın başlangıç ve bitiş noktasını belirler.
- **Kâbe Kapısı:** Kuzeydoğu duvarında, Hacerü'l-Esved'e **2 m** mesafede ve yerden **1,92 m** yükseklikte bulunur.
- **Hatîm ve Hicr:** Kuzeybatı duvarının önünde, Rüknuşşâmî ile Rüknu'l-İrâkî'den yaklaşık **2 m** mesafede yer alan, yarım daire şeklindeki **1,31 m** yüksekliğinde duvarla çevrili kısım "hicr" olarak bilinir.

Hatim ve Hicr: Kuzeybatı duvarının önünde de iki ucu Rüknuşşâmî ile Rüknu'l-İrâkî'den 2 m. kadar mesafede olan ve "hatîm" denilen yarım daire şeklinde, 1,31 m. yüksekliğindeki duvarla çevrili hicr yer almaktadır.

- **Mültezem:** Hacerü'l-Esved ile Kâbe kapısı arasında kalan **2 m**'lik bölüme verilen isimdir.
- **Müstecâr:** Rüknu'l-Yemânî ile batı duvarındaki, Haccâc tarafından kapatılan kapı arasında kalan kısımdır.
- **Mi'cen (Hufre-i Mi'cen):** Hz. İbrahim'in çamur kاردığı çukur.⁴ Kâbe kapısının sağ tarafında, doğu duvarının ortasına yakın bir yerde **2 × 1,12 × 0,28 m** ölçülerindeydi. Hacıların düşerek sakatlanmalarına yol açtığı için **20 Şubat 1958**'de kapatılmış ve üzerine mermer döşenmiştir.⁵

İç Kısım

Tövbe Kapısı: İçi dört köşe bir oda görünümünde olan Kâbe'nin Rüknu'l-İrâkî köşesinde, dama çıkılan merdivenin önünde yer alır.

Taban: Mermer döşeli olup, duvarlar **2 m** yüksekliğe kadar mermer kaplamalıdır.

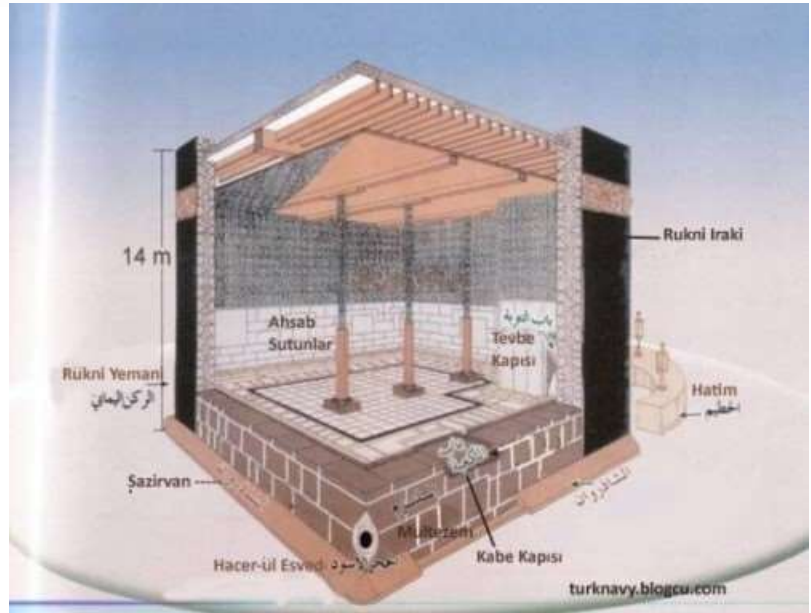
Kitâbeler: Onarım ve yeniden inşalarla ilgili olarak batı duvarına beş, doğu ve kuzey duvarlarına birer kitâbe yerleştirilmiştir.

Direkler ve Namaz Yeri:

Tabanın ortasında, Abdullah b. Zübeyr döneminden kalma güney-kuzey yönünde dizilmiş üç ağaç direk bulunur. Kapının karşısındaki direğin önünde, batı duvarına doğru Hz. Peygamber'in namaz kıldığını vardır; seccade şeklinde bir mermerle belirtilmiştir.

Tavan ve Duvarlar:

Yukarıdan mermer kaplamalara kadar inen, çepeçevre kırmızı atlastan yapılmış bir perde ile örtülüdür. Tavan ile dam arasında 1,33 m yüksekliğinde bir açıklık bulunur.⁶

⁴ Eyüp Sabri Paşa, Kâbe ve Mekke Tarihi (Mir'atı Mekke), Sadeleştiren Osman Erdem, Osmanlı Yayınları S:615-616

⁵ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:15

⁶ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:15

1.5.Tarihsel Süreç

1.5.1.Kâbe ilk Olarak Ne zaman yapıldı?

Kâbe'nin ilk defa ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı hususunda ihtilâf vardır. Kur'an-ı Kerim'de Kâbe ile ilgili olarak şu âyetler yer almaktadır:

"Şüphesiz âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev -mâbed- Mekke'deki Kâbe'dir (3/Âl-i İmrân 96);

"Biz beyti insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrâhim'in makamını namaz yeri edinin. Biz İbrâhim ve İsmâil'e, 'Tavaf eden, ibadete kapanan, rûkû ve secde edenler için evimi temiz tutun' diye emretmiştik. İbrâhim, 'Rabbim, burayı emin bir şehir yap! Halkından Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri çeşitli meyvelerle rızıklandır' dediğinde -Allah-, 'Kim inkâr ederse onu kısa bir süre -dünyada- faydalandırır, sonra da cehennem azabına sürüklerim. O ne kötü bir âkıbet tir!' demişti. Bir zamanlar İbrâhim İsmâil ile beraber evin temellerini yükseltirken, 'Ey rabbimiz, bizden kabul buyur! Şüphesiz sen iştirsin, bilensin, demişlerdi' (2/Bakara 125-127);

"Bir zamanlar İbrâhim'e beytin yerini göstermiş -ve şöyle demiştik-: Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf eden, kıyamda bulunan, rûkû ve secde edenlere evimi temiz tut" (22/Hac 26);

"İnsanlar arasında hacı ilân et ki gerek yaya olarak gerekse nice uzak yol ve diyarlardan yorgun argın gelen, zayıf develer üzerinde, kendilerine ait birtakım yararları müşahede etmeleri, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın ismini anmaları -kurban kesmeleri- için sana Kâbe'ye gelsinler. Artık ondan hem kendiniz yiyin hem de fakir ve yoksullara yedirin. Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve eski evi tavaf etsinler. Kim Allah'ın yasaklarına saygı gösterirse bu, Rabbinin katında kendisi için daha hayırlıdır" (22/Hac 27-29).

Bu âyetlerden, Kâbe'nin Hz. İbrahim'den önce de var olduğu, ancak yıkılıp uzun zaman içinde yerinin kaybolduğu ve Hz. İbrâhim tarafından bulunarak yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır. Fakat Hz. İbrahim'den önce kimin tarafından inşa edildiği hususunda Kur'an'da herhangi bir bilgi yoktur. Bununla birlikte bazı kaynaklarda ilk yapanların Hz. Âdem yahut oğlu Şît, hatta onlardan daha önce melekler olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.⁷

Kâbe'yi ziyaret, Hz. İbrâhim zamanından putperestliğin yayılışına kadar tevhid esaslarına uygun olarak sürdürülmüştür. Mekke'de putperestliğin başlamasıyla müşrikler Kâbe ve çevresine çok sayıda put dikerek burayı puthaneye çevirmiş, zamanla tavafı çıplak yapmaya başlamışlardır.

Buna rağmen Hanîfler gibi tevhid inancına bağlı kimseler Kâbe'yi putperest anlayışın dışında ziyaret etmeye devam etmiştir. Mekke müşrikleri Kâbe'yi putlarla doldurmalarına rağmen onu hiçbir zaman bu putlara nispet etmemiş, daima **Beytullah** olarak görmüşlerdir. Ancak kendilerini Allah'a yaklaştırdığına inandıkları putlara kurban kesip dua etmekten de vazgeçmemişlerdir.

Müşrikler bir yandan da Kâbe'nin imarına çalışır ve hacılara ücretsiz olarak su ve yemek dağıtırlardı.⁸

⁷ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:15-16

⁸ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:16

1.5.2.Hz. İbrahim ve İsmail'den Günümüze Kâbe'nin İnşasının Serüveni

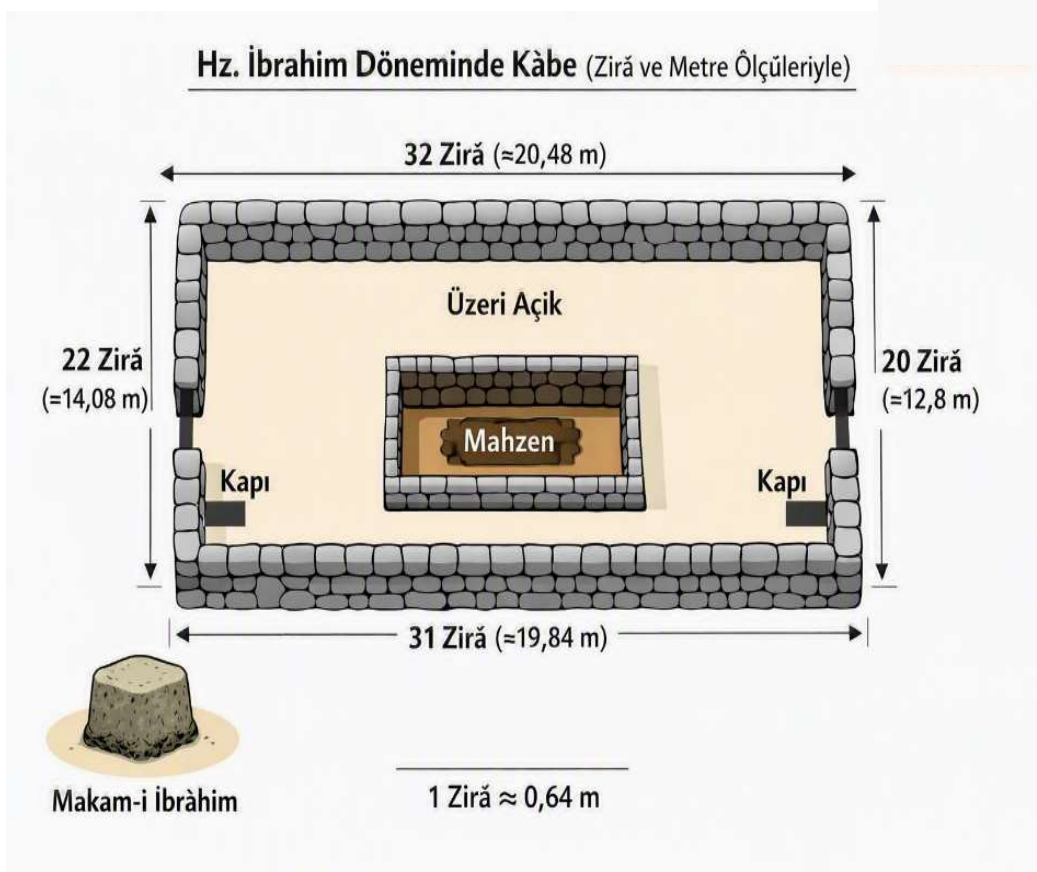
Kâbe'nin kaç defa yenilendiği hakkında birçok rivayet vardır:⁹

İlk olarak melekler tarafından tesisi: Allah meleklerle yeryüzünde Beyt-i Muhterem bina edilmesi için emir vermiş ve onlara: **“Yeryüzünde benim için bir beyt-i muazzam bina edin. Dünya semasında Beyt-i Mamur tavaf olundukça, arz üzerinde yapacağınız bu seçkin makamda yeryüzünün sakinleri tarafından ziyaret ve tavaf olunsun”** diye hitap buyurmuştur. Bu emir verildiğinde henüz Hz. Âdem yaratılmamıştı.

İkinci olarak Hz. Âdem tarafından inşa edildiği rivayet edilir.

Üçüncü olarak Hz. Şit tarafından inşa edildiği rivayet edilir.

Dördüncü defa Hz. İbrahim ve İsmail (as) tarafından yaptırılmıştır. Ezrakî'nin rivayetine göre Hz. İbrâhim ile oğlu İsmâil'in yaptığı binanın duvarları harçsız olarak üst üste konulan taşlarla örülmüştü. Kuzeydoğu duvarı 32 zirâ, güneybatı duvarı 31 zirâ, güneydoğu duvarı (Hacerülesved ile Rûknülyemânî arası) 20 zirâ, kuzeybatı duvarı ise (Rûknülirâkî ile Rûknüşşâmî arası) 22 zirâ uzunluğunda idi. 9 zirâ yüksekliğindeki binanın biri şimdiki kapının yerinde, diğeri onun karşısında olmak üzere yer hizasında iki kapısı vardı; üzeri açıktı ve içine mahzen olarak bir çukur kazılmıştı. İnanişâ göre bugün makam-ı İbrâhim denilen büyük taş Hz. İbrâhim'in insanları hacca davet için üzerine çıktığı taştır. Kâbe'nin Hz. İbrâhim'den sonra kaç defa yeniden yapıldığı hususu da ihtilâflıdır; genelde benimsenen görüş Amâlîka, Cürhüm ve daha sonra Hz. Muhammed'in dedelerinden Kusay b. Kilâb tarafından olmak üzere üç defa inşa edildiği şeklindedir.¹⁰

⁹ Eyüp Sabri Paşa, Kâbe ve Mekke Tarihi (Mir'atı Mekke)

¹⁰ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:16

Not: Zira ortalama 64 cm (32 zira = 20,48 m; 31 zira = 19,84 m; 20 zira = 12,8 m; 22 zira = 14,08 m; 9 zira = 5,76 m).

Hız. İbrahim (a.s.) Kâbe'yi inşa ettiklerinde etrafında ev veya dükkân gibi hiçbir yapı yoktu. Bu durum Kusay b. Kilâb'a kadar devam etti. Kusay döneminde Kâbe'nin etrafına evler ve Dârü'n-Nedve yapıldı.¹¹ O dönemde Mekke, meşe ağaçları ile kaplı; Mescid-i Harâm'ın yeri ise mısır dikenini ve deve dikenini ağaçlarıyla kaplı, ormanımsı ve gayet tenha bir mekân idi. Kâbe-i Muazzama'nın mukaddes mevzii kızıl kumlu, yüksekçe bir yerdirdi.¹² Eski zamanlarda Mekke şehrinde Kâbe'den yüksek bina yapılması yasaktı...¹³

Kusay, o güne kadar damı bulunmayan Kâbe'nin üzerini hurma dallarıyla örtmüştür. Kureys'in 605 yılında yaptığı yeniden inşa sırasında Hz. Muhammed'in, amcası Abbas ile birlikte taş taşıdığı ve bu arada Hacerülesved'i yerine koyma şerefini paylaşamayan Kureys kabileleri arasında çıkması muhtemel bir çatışmayı önlediği bilinmektedir.¹⁴

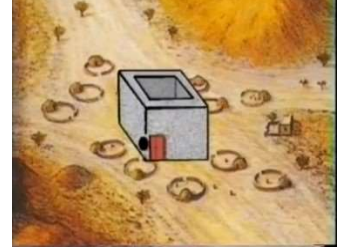
Beşinci olarak Kureysliler, duvarları bir sıra taştan sonra ahşap hatıl koymak suretiyle örmüş, yüksekliği 9 arşından 18 arşına çıkarmışlardır. İçeriden Rûknüşşâmî tarafına bir merdiven, damın kuzeybatı kenarına da biriken yağmur sularının Hicr'e akması için bir oluk koymuşlardır.¹⁵

Altıncı olarak, Halifeliğini ilân eden Abdullah b. Zübeyr, Mekke'yi kuşatan Emevî ordusunun mancınıklarla attığı taşlar ve bu sırada çıkan yangın yüzünden Kâbe'nin tamamen tahrip edilmesi üzerine duvarların kalan kısımlarını yıktırıp binayı Hz. İbrâhim'in temellerini esas alarak

Mataf-ı Şerif'in etrafı Hicri 64 senesine kadar kumluk idi. Abdullah b. Zübeyr hazretleri döneminde etrafını on arşın genişlikte taşlarla döşenmişti. Eyüb Sabri S:599

Sene 141 de Ebu Cafer Mansur döneminde Mekke Valisine verilen talimatla (Ziyad b. Abdullah) siyah taşlar söküldü yerine mermer döşendi. Eyüb Sabri S:600

yeniden yaptırmıştır. Bu sırada güneybatı ve kuzeydoğu duvarlarını Hatim ile birleştirerek Hicr'i, binaya dahil etmiş, binanın yüksekliğini 27 arşına çıkarmıştır. Eni 2 arşın olan duvarlarda yirmi yedi sıra taş bulunuyordu. Ayrıca İbnü'z-Zübeyr damın altına üç direk koydu ve 11 arşın boyunca çift kanatlı, iki kapı ile Rûknülrâkî köşesine içeriden dama çıkmak için ağaçtan döner bir merdiven yaptırdı. İpekten yeni bir örtü giydirilen binanın etrafı da çepeçevre taş döşendi (H 64/M 684).¹⁶

¹¹ Eyüb Sabri Paşa, a.g.e. S:559

¹² Eyüb Sabri Paşa, a.g.e. S:122

¹³ Eyüb Sabri Paşa, a.g.e. S:58-59

¹⁴ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:16

¹⁵ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:16

¹⁶ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:16

Yedinci olarak, Hicri 73 (M 692) yılında

Mekke'ye giren Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî, Halife Abdülmelik b. Mervân'ın onayı ile

Kâbe'nin kuzeydoğu ve güneybatı duvarlarından

6'şar zirâ 1'er karış yıkarak bu taraftaki duvarı Kureyş'in yaptığı temel üzerine geri çekti ve böylece Hatîm'i yeniden ihdas edip Hicr-i İsmail'i tekrar binadan ayırdı. Güneybatı duvarı üzerindeki İbnü'z-Zübeyr'in açtığı ikinci kapıyı taşla örerek kapattı; kuzeydoğu duvarındaki bugün de mevcut olan kapıyı, altını 4 zirâ 1 karış kadar taşla örmek suretiyle daha önce Kureyş'in yaptığı gibi tekrar yerden yükseltti. İçerideki ağaç merdiven yerine taştan yeni bir merdiven yaparak önüne bir de kapı taktı. Haccâc, Kâbe'nin diğer taraflarına dokunmadı; dolayısıyla sadece birtakım tadilatla bulunmuş, onu yeniden inşa etmemiştir.¹⁷

Haccac, Hz. Abdullah b. Zübeyr'in yaptığını bozarak hicr'i dışarıda bıraktı. Kapıyı yükseltti. İkinci kapıyı kapattı...

Sekizinci olarak Osmanlı Dönemi: Kâbe'nin yapısı Hicri 1040

(M 1630) yılına kadar herhangi bir değişikliğe uğramadan devam etmiş, bu uzun zaman dilimi içinde yalnız basit onarım ve süsleme

çalışmaları yapılmıştır. XVI. yüzyılın sonlarına doğru kuzeybatı

duvarında tehlikeli boyutlarda çatlamalar meydana gelmiş, fakat İstanbul uleması Kâbe'nin yıkılıp yeniden yapılmasının câiz olmadığına karar vermişti. Daha sonra I. Ahmed, Başmimar Mehmed

Ağa'dan harap durumdaki Kâbe'nin yıkılma tehlikesine karşı önlem alınmasını istemiş, hazineden de gerekli tahsisat ayrılmıştı. Muharrem 1021'de (Mart 1612) yapılan ve 80.000 altın harcanan bu tamiratta duvarlar, yıkılmış olan kısımları tamamlandıktan sonra İstanbul'da hazırlanan altın ve gümüşlerle süslü dört ayak ve on altı kirişten oluşan demir kuşaklarla takviye edilmiş, ahşap çatı elden geçirilmiş, eskiyen yağmur oluğu

sökülüp yerine gümüş kaplama üzerine altın süslemeli yeni bir oluk takılmıştır. Bu arada kapı kemeri yenilenmiş ve üzerindeki gümüş kitâbe levhası alınarak yerine altın bir kitâbe levhası konulmuştur.¹⁸

IV. Murad zamanında Mekke o güne kadar görülmemiş şiddette bir fırtına ve sel baskınına mâruz kaldı (1039/1629-30); sular Mescid-i Harâm'a girerek Kâbe duvarlarının yarısına kadar çıktı ve ertesi gün akşama doğru kuzeybatı duvarı tamamen, kuzeydoğu duvarı kapıya kadar, güneybatı duvarının da altıda bir (1/6) kadarı yıkıldı. Mekke Emîri Şerîf Mes'ûd b. İdrîs, ulemâyı toplayarak ne yapılması gerektiği hususunda fetva aldıktan sonra Kâbe'nin etrafını tahtalarla kapattırıp üzerine yeşil bir örtü örttirdi ve durumu İstanbul'a bildirdi. Bunun üzerine Mısır'dan Mimar Rıdvan Ağa ile Medine Kadısı Mehmed Efendi Kâbe'nin yapımına memur edildi. Temmuz 1631'e kadar yaklaşık altı buçuk ay süren bu çalışmalar sırasında Hacerülesved köşesi hariç bütün duvarlar temellerine kadar taş taş sökülerek orijinalitesine dokunulmadan yeniden yapıldı ve yıpranmış, harap olmuş kısımlar yenileriyle değiştirildi.¹⁹

Haremeyn Kalelerine Sancak Çekilmesi

Hadimul Haremeyn ünvanı aldıktan sonra Osmanlı hürmeten uzun yıllar sancak çekmedi. Sultan Abdulaziz Han zamanında Mekke-i Mukerreme ve Medine-i Münevvere kaleleriyle kışlalarına da Osmanlı Sancağı çekilmesi devletçe karar alındı. 1296 senesinde Mekke Mukerreme kalelerine Mirliya Hacı Necip Paşa tarafından düşünüldü ve planlandı. Dönemin Şerifi Abdulmuttalib Efendi idi. (Eyüb Sabri Paşa a.g.e. S:35-36)

¹⁷ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:16-17

¹⁸ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:17

¹⁹ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:17

Dokuzuncu olarak Suûdîler zamanında gerçekleştirilen başlıca onarımlar, 1958 yılında dam ile duvarların iç taraflarında bulunan mermer kaplamaların değiştirilmesi, 1982’de zemin mermerlerinin değiştirilmesi ve 1996’da duvarların dış yüzlerindeki taşların numaralanıp sökülerek bozulan kısımlarının düzeltilmesi ve direklerle zeminin elden geçirilmesidir.²⁰

1.6.Kâbe’nin Genişletilmesi²¹

Birinci genişletme:

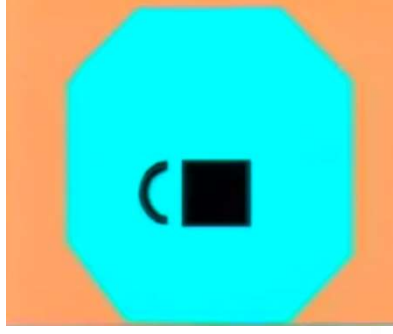
“Mescid-i Haram Harem-i Mukaddesini ilk defa Hz. Ömer b. El-Hattab (r.a) efendimiz hazretleri genişlettiler...” Hz. Ömer zamanına kadar Mescidi Haram daire-i fahiresi, etrafı açık sahramsı, kumlu etrafında hiçbir bina yoktu. Dört tarafında bulunan küçük evler ise garip ve fakirlerin meskenleri olup, ottan hasırdan yapılmışlardır. Kâbe-i Muazzama Harem-i Şerifine girmek için bu kulübelerin aralarında yer yer yollar vardı. Hz. Ömer bu küçük kulübeleri ve etraftaki bazı evleri yıktırarak Mescid-i Harama ilhak eyledi.

İkinci genişletme:

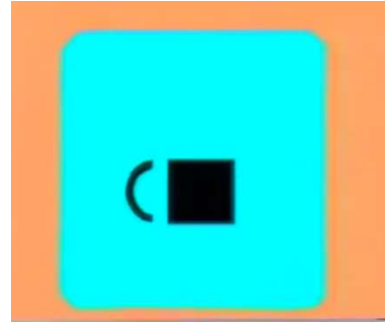
Mescid-i Haram, hicretin 27. senesinde Hz. Osman tarafından genişletildi. Muâviye döneminde Dârü’n-Nedve satın alınarak Harem-i Şerif’e dahil edildi.

Hz. Ebu Bekir (r.a)

Hz. Ömer (r.a)

Hz. Osman (r.a)

Üçüncü genişletme:

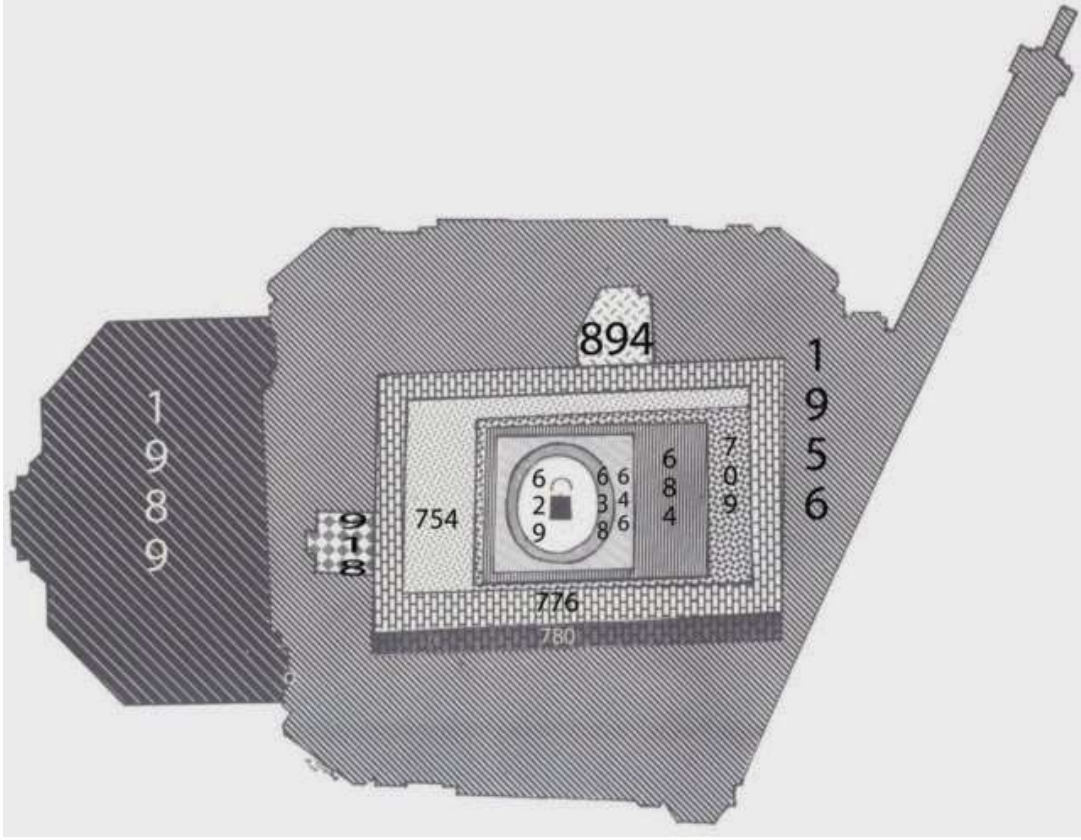
Hicretin 139. senesinde Abbâsî halifesi Ebû Ca’fer Abdullah el-Mansûr tarafından gerçekleştirildi. Mansûr, Harem-i Şerif’in Şam tarafındaki duvarını Hanefî Makamı hizasından başlayıp Dârü’n-Nedve’ye kadar genişletti. Bab-ı Umre tarafını da Babü’l-Umre’ye kadar büyüttü. Güney tarafındaki duvarı ise yenilemedi; şark duvarına yakın bulunan evleri satın alarak yıktırdı ve Mescid-i Haram’ın haremine ilave etti. Yerlerine çok güzel minareler yaptırdı.

Dördüncü genişletme:

Abbasilerden Halife Muhammed Mehdi döneminde genişletilmiştir. Halife Mehdi döneminde Harameyn ahalisine ilk kez surre gönderilmesi âdetini başlatmıştır. Ondan önce Haremeyn’e surre gönderilmezdi.

²⁰ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:17

²¹ Eyüp Sabri Paşa, a.g.e. S: 379-398

Yıllara Göre Mescid-i Haram'ın Genişlemesi

1.7.Kâbe'nin Kapısı

Kâbe, Hz. İbrâhim tarafından inşa edildiğinde kapı yeri boş bırakılmıştı: Bu sebeple ilk kapıyı kimin taktığı bilinmemekte, ancak Cürhümlüler veya Himyerîler'den Tübbâ' III. Esed olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.

Kureyş kabilesi M 605 yılında Kâbe'yi yeniden inşa ettiğinde tek kanatlı bir kapı takmış, Abdullah b. Zübeyr ise binayı yenilerken bu kapıyı çift kanatlı kapı ile değiştirmiş ve karşısına aynı şekilde bir kapı yapmıştır. Haccâc'ın yaptırdığı onarım sırasında yeni bir kapı takılmış, Halife I. Velid de bu kapıyı altın levhalarla kaplatmıştır (93/711-12). Abbâsî Halifesi Emîn kapı üzerindeki altın levhaları yenilemiştir.

Tâhirîler'den II. Tahir 219 (834) yılında hacca geldiğinde Haccâc'ın yaptırdığı kilidi bir altın kilitte değiştirmiştir. Ancak 317'de (930) Karmatî lideri Ebû Tâhir el-Cennâbî Kâbe'yi yağmalamış, bu sırada kapıyı tahrip etmiş ve Hacerül esved'i sökerek götürmüştür.

Daha sonraki dönemlerde Musul Atabeyliği vezirlerinden Cemâleddin el-İsfahânî, Yemen Resûlî Hükümdarı el-Melikü'l-Muzaffer Yûsuf b. Mansûr, Memlûk sultanları el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun, Hasan b. Muhammed b. Kalavun ile el-Melikü'l-Eşref Şa'bân, Osmanlı padişahları Kanûnî Sultan Süleyman ile IV. Murad ve Suudi Arabistan kralları Abdülazîz b. Abdurrahman ile Hâlid b. Abdülazîz'in kapının ya tamamını ya da yalnız kaplamalarını yenilettikleri bilinmektedir.²²

Mescid-i Haram'ın 19 adet kapısı vardır. 4'ü şark, 7'si güney, 3'ü batı ve 5'i kuzey yönlerine açılır. Eyüb Sabri S: 565

²² TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:17

1.8.Beytullah'ın Merdiveni

Kâbe-i Muazzama kapısının merdivenini ilk olarak kimin koyduğu bilinmiyorsa da, Mısır hükümdarı Melik Müeyyed, 817 senesinde zinetli bir merdiven göndermiştir. O tarihten itibaren Hind Nüvvabları tarafından yenilenmiştir.

Günümüzde Kâbe-i Muazzama kapısının iki merdiveni bulunmaktadır. Bunlardan biri 1240 senesinde, diğeri ise 1297 senesinde hediye edilmiştir.²³

1.9.Kâbe'nin Örtüsü ve Tarihçesi

Kâbe'nin dört duvarı üzerine dıştan ve içten siyah ve kırmızı iki örtü (kisve, sitâre) asılır. Dış örtü, dam korkuluğunun kenarlarında bulunan demir halkalarla çatıya; şâzervân üzerindeki bakır halkalarla ise tabana tutturulur. Kisvenin oluk, Hacerü'l-Esved ve kapı hizalarına gelen yerleri kesiktir; kapının ise ayrıca fevkalâde işlemeli bir örtüsü vardır.

Kisvenin Câhiliye devrinden beri Kâbe'ye örtüldüğü bilinmekle birlikte, bunun ilk defa ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı hususunda farklı rivayetler vardır. Hz. İsmâil, Yemen Tübbâ'larından Ebû Kerb veya Adnân'ın adları zikredilmektedir. Câhiliye döneminde örtüyü şahıslar veya kabileler yaptırabiliyordu.

Aynı şekilde iç örtünün de ilk defa ne zaman takıldığı hususunda kaynaklarda herhangi bir kayıt yoktur. Ancak Hicri 761 (M 1360) yılında Sultan el-Melikü's-Sâlih b. el-Melikü'n-Nâsır'ın kardeşi Hasan'ın, Hicri 826'da (1423) el-Melikü'l-Eşref Barsbay'ın ve daha sonraki Memlük sultanlarının tahta geçtikleri yıl Kâbe'ye iç örtü gönderdikleri bilinmektedir. Bu iç örtü, güneşte kavrulmadığı için her yıl değiştirilmezdi.

Dış örtü ise eskiyinceye kadar indirilmeyip yerinde bırakılır, yeni gelen örtü onun üstüne asılırdı. Böylece Kâbe üzerinde üst üste asılmış pek çok örtü bulunur, zaman zaman bu durum bina için tehlike arz edecek hâle gelirdi.

Hicâbe hizmetinin Benî Şeybe'ye intikalinden sonra eski örtüler genellikle parçalara ayrılarak Mekke halkına ve hacılara dağıtmaya veya satılmaya başlanmıştır.²⁴ İslâmî dönemde örtü, halife, önemli bir hükümdar veya Mekke valisi tarafından yaptırılırdı.

Örtüyü ilk yaptıranlar Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'dır. Muâviye halife olunca örtü sayısını ikiye çıkardı. Bunlardan biri Hz. Ömer'den beri Mısır'da yaptırılan beyaz keten (kabâtî) örtü, diğeri ise kendisinin

²³ Eyüp Sabri Paşa, a.g.e. S.623

²⁴ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:17-18

ihdas ettiği kırmızı ipek örtü idi. Resûl-i Ekrem zamanından itibaren 10 Muharrem âşûrâ günü kırmızı örtü, 27 Ramazan'da ise beyaz örtü asılırdı (Ezrakî, I, 254). Muâviye döneminde ipek örtüler Dimaşk'ta, daha sonraları Horasan'da dokunuyordu.

Emevîler devrinde Abdülmelik b. Mervân'dan itibaren ipek örtüler önce Medîne'ye gelir, Mescid-i Nebevî'de bir gün müddetle sergilendikten sonra Mekke'ye gönderilirdi.²⁵ Kâbe'ye örtü yaptırma görevi Emevîler'den Abbâsîler'e geçti ve yılda iki kisve

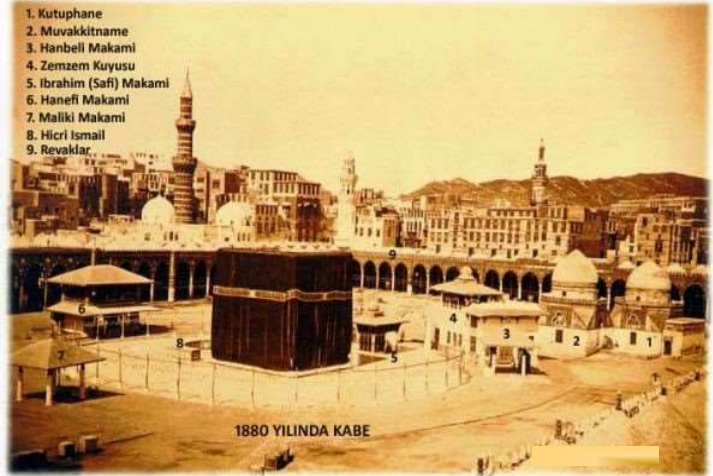
yapma âdeti Hicri 206 (M 821) yılına kadar sürdü. O yılın âşûrâ günü kırmızı ipek örtünün ramazan ayına varmadan eskiyip parçalandığı Halife Me'mûn'a bildirilince, Me'mûn beyaz renkli üçüncü bir ipek örtünün hazırlanmasını emretti. Böylece örtü bu tarihten itibaren yılda üç defa yenilenmeye başlandı. Bunlardan kırmızı ipek örtü arefe günü, kabâtî örtü Receb ayı başında, beyaz ipek örtü ise Ramazan'ın 27. günü asılıyordu. Ancak arefe günü, iki parçadan meydana gelen kırmızı ipek örtünün "kamîs" denilen üst kısmı dikilmeksizin Kâbe'nin üzerine örtülür, "izâr" denilen alt kısmı ise hacılar tarafından yırtılıp parçalanmasın diye âşûrâ günü onlar gittikten sonra asılırdı.

Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh tarafından gönderilen örtülerin Hicri 579 (M 1183-1184) yılına rastlayanı yeşil renkli olup üzerindeki yazılar kırmızıydı; hilâfetinin sonlarına doğru gönderdiği örtü ise siyah renkli ve sarı yazılıydı. Böylece Me'mûn'un getirdiği beyaz ipek örtünün rengi siyaha çevrilmiş ve bu durum zamanımıza kadar devam etmiştir.²⁶

Abbâsîler'den sonra Kâbe örtüsü birkaç yıl, Yemen'de hüküm süren Resûliler'den el-Melikü'l-Muzaffer Yûsuf tarafından yaptırılmış; I. Baybars'ın ikinci saltanat yılından (H 661/M 1262) itibaren de bu iş Memlûk sultanlarının uhdesine geçmiştir. Hz. Ömer'le başlayan, Kâbe örtüsü masraflarının Beytülmal'den karşılanması geleneği Memlûkler döneminde de sürdürülmüş, daha sonra Ebû'l-Fidâ el-Melikü's-Sâlih İsmâil, Kalyûbiye kasabasına bağlı üç köyü satın alarak Kâbe örtüsü yapımına vakfetmiştir.

Her yıl vakfın parasıyla hazırlanan Kâbe örtüsü devlet erkânı ve halkın katıldığı görkemli törenlerle, -yoksullara dağıtılmak için yollanan para keselerinin ve çeşitli hediyelerin de konulduğu- "mahmil" adı verilen bir mahfe veya sandık içerisinde Hacc Emiri'nin sorumluluğunda Mekke'ye gönderilirdi. 1517 yılında Mısır'ın fethiyle bu görev Osmanlı padişahlarına geçti. Yavuz Sultan Selim, örtülerinin eskiden olduğu gibi Mısır'dan gönderilmesini istedi. Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren Kâbe'nin dış örtüsü Mısır'da, iç örtüsü İstanbul'da hazırlanmaya başlandı; ancak iç örtünün kumaşı yine Mısır'da dokunuyordu. Nihayet III. Ahmet döneminden itibaren kumaşların tamamı İstanbul'da dokunmaya başlandı. İç örtü son olarak İstanbul'dan 1861'de, tahta çıkışı münasebetiyle Sultan Abdülaziz tarafından gönderildi ve 1943 yılına kadar kullanıldı.

I. Dünya Savaşı sırasında Mekke Emîri Şerif Hüseyin Osmanlı Devleti'ne isyan edince örtüler yeniden Mısır'dan gönderilmeye başlanmıştır. 1926'da Mısır'la Suudi Arabistan arasındaki siyasî ilişkilerin bozulmasıyla örtünün gönderilmesi durduruldu. Bunun üzerine Kral Abdülaziz Mekke'de özel bir atölye kurdurdu. 1936 yılında tekrar Mısır'dan gönderilmeye başlanmasına kadar Kâbe örtüsü

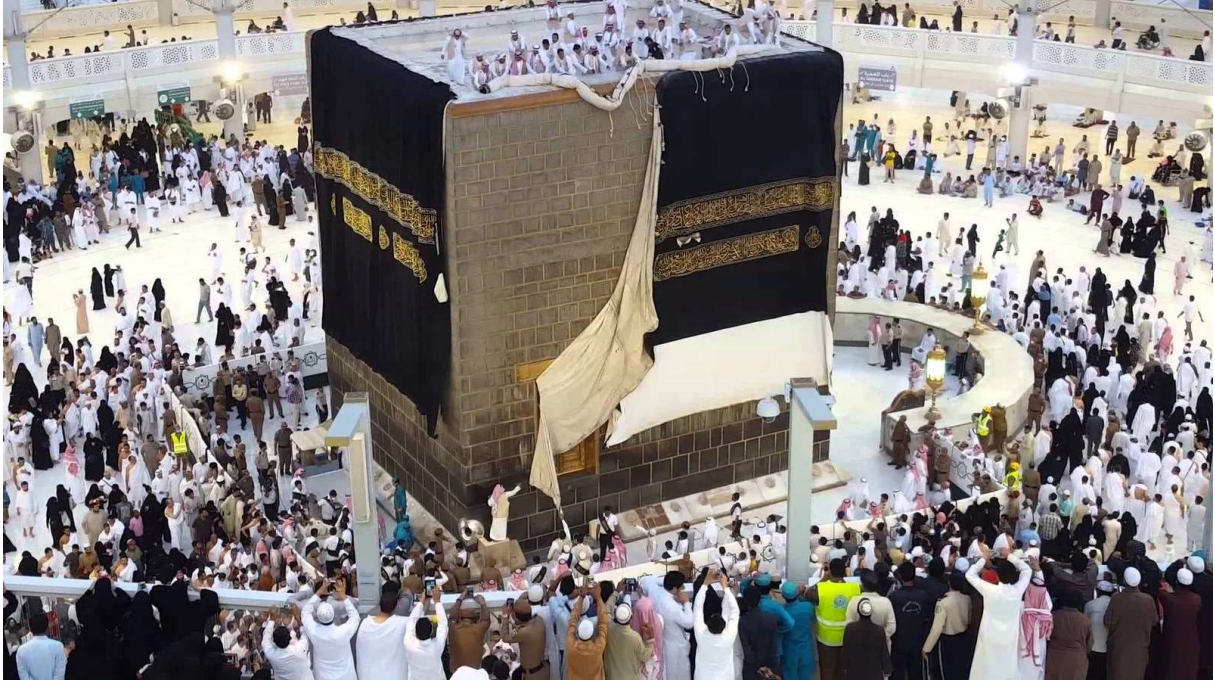
²⁵ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:18

²⁶ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:18

bu atölyede yapıldı. 1962’de Suudi hükümeti Mısır’dan gönderilen örtüyü Cidde’den geri çevirmiş ve Mekke’de kurulmuş olan özel Kâbe örtüsü fabrikası faaliyete geçirilmiştir.²⁷

Son zamanlardaki örtüler 14 m. uzunluğunda ve 0,95 m. genişliğinde kırk sekiz parçadan meydana gelir; toplam yüzeyi 638,4 m²’dir. Kâbe’nin dört tarafını çevreleyen yazı kuşağı (hizâm) birbirine eklenmiş on altı parçadan oluşur; uzunluğu 45 metre, genişliği 0,95 metredir. Bu kuşağın altında yine on altı parçadan meydana gelen ikinci bir kuşak bulunur; ancak birbirine eklenmeden aralarına âyetler ve esmâ-i hüsnâ yazılı daireler yerleştirilmiştir. Örtünün kendisi de kitâbeli olarak dokunmuştur. Birbiri içine giren üçgenler arasında lafza-i celâl, kelime-i tevhîd ve “sübhânallâhi ve bihamdihî sübhânallahi’l-azîm” ibaresi işlenmiştir. Yazılarda altın ve gümüş teller kullanılmıştır.

Kapının “burku” adı verilen örtüsünün ilk defa Memlûkler’in kadın hükümdarı Şecerü’-d-Dür (ö. 656/1258) tarafından gönderildiği rivayet edilmektedir. İbn Battûta bu örtüyü gördüğünü kaydeder. Memlûkler döneminde siyah ve mavi ipekten, Osmanlılar döneminde uzun süre yeşil, daha sonra siyah atlastan yapılmıştır. Günümüzde kullanılan kapı örtüsü dört parçadan oluşur; 7,5 × 4 m ebadında olup üzerinde bazı Kur’an âyetleri yer almaktadır.²⁸

1.9.1.Beytullah Örtüsünün Taksimi²⁹

Câhiliye döneminde Kâbe üzerinde birikmiş birçok kıymetli eşya bulunmaktaydı. İslâm devletinin ilk yıllarında Beytül mâl tarafından bir örtü temin edilerek bu eşyalar Kâbe üzerinden indirilmiş ve Müslümanlar arasında taksim edilmiştir

Hiz. Ömer (r.a.) halifeliği döneminde her yıl Kâbe’ye yeni bir perde takar, eskisini ise teberrük maksadıyla hacılar arasında dağıtırdı.³⁰ Hiz. Osman (r.a) ise Kâbe’ye iki adet kisve giydirerek hürmet ve tazim göstermiştir.

Perde-i Şerife yeşil atlastan ma’müldür. Etrafında palamut yaprağından tertip olunmuş ve sırma ile dokunmuş bir su vardır ki, bu suyun iç tarafına firdolayı Fatiha suresi ve bazı ayet-i kerimeler yazılmış ve Fatiha-i şerifenin araları müteaddid ism-i Celal ile süslenmiştir.

²⁷TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:18

²⁸ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:18-19

²⁹ Eyüp Sabri Paşa, a.g.e. S:557-559

³⁰ Eyüp Sabri Paşa, a.g.e. S.557

Perdenin üst kısmında, yani Kâbe'nin kapısı tarafında “*gad nera...*” onun altında “*innehu min süleymane...*” daha aşağıda ise “*lekad sadekallahü...*” ayeti kerimleri yer almaktadır. Bu ayetlerin her iki tarafında elips şeklinde dört mahalle çifte besmele yazılmıştır. Ardından dört satır üzerine Âyetü'l-Kürsî tertip edilerek bu hatların ortasında da aynı şekilde elips şeklinde iki mahalle ihlâs-ı şerife işlenmiştir.

Âyetü'l-Kürsî'nin altında iki satır hâlinde Kureyş sûresi yazılıdır. Onun altında ise Padişahımız Sultan II. Abdülhamid Han Efendimiz'in ismi, iki tarafında da “*Lâ ilâhe illallâhü 'l-Melikü 'l-Hakku 'l-Mübîn, Muhammedün Resûlullahi 's-Sâdiku 'l-Va 'dû 'l-Emin*” cümlesi nakşedilmiştir.³¹

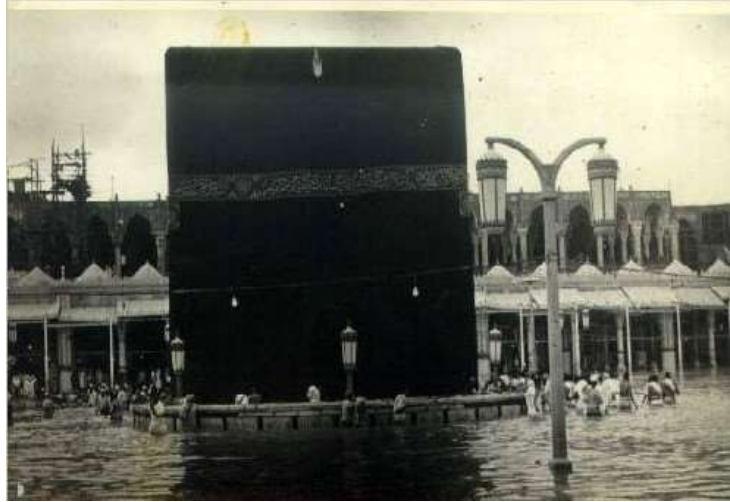
1.10.Kâbe Hizmetleri

Kâbe hizmetleri, Hz. İbrahim ve İsmail'in Kâbe'yi inşasıyla birlikte başlamıştır (2/el-Bakara 125; 22/el-Hac 26). Bilindiği kadarıyla bu hizmetler Mekke'ye hâkim olan İsmâiloğulları, Amâlika, Cürhüm ve Huzâa kabileleri arasında el değiştirmiş, nihayet Kusay b. Kilâb zamanında Kureyş kabilesine intikal etmiştir. Kusay, Huzâa kabilesini Mekke'den tamamen çıkarmış ve sikâye, hicâbe (sidâne), imâre, rifâde gibi Kureyş içinde büyük şeref ve saygınlık ifade eden vazifeleri kendi uhdesinde toplamıştır. Ömrünün sonuna doğru bu görevleri iki oğlu arasında paylaşmış; hicâbe, Dârünnedve ve livâyı büyük oğlu Abdüddâr'a; sikâye, rifâde ve kıyâdeyi ise diğer oğlu Abdümenâf'a vermiştir.

Mekke'nin fethi sırasında Kâbe'nin hicâbe vazifesi Abdüddâr soyundan Osman b. Talha'da idi. Hz. Peygamber (s.a.v.) tavaftan sonra kapıyı Osman b. Talha'ya açtırmış, Kâbe'nin putlardan temizlenmesinin ardından içinde şükür namazı kılıp dışarı çıkınca anahtarı amcası Abbas ile Hz. Ali'nin istemesine rağmen vermemiş; yine Osman b. Talha'ya teslim etmiş ve sorumluluğunu da onunla birlikte amcasının oğlu Şeybe b. Osman'a tevdi etmiştir. Resûl-i Ekrem, Câhiliye döneminden beri süregelen Kâbe ile ilgili geleneklere saygı göstererek diğer görevleri de eskiden beri yürüten ailelerde bırakmıştır.³²

Hız. Ömer (r.a.) bu işler için bütçeden tahsisat ayırmaya başlamış, Muâviye döneminden itibaren ise Kâbe hizmetleri düzenli hâle getirilmiş ve özel görevliler tayin edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde bu hizmetlere hadım ağalar memur edilmiştir. Osmanlılar zamanında sayıları hayli artan ağaların yerini zamanla bugünkü memur ve hademeler almıştır.

Kâbe'nin kokulandırılması ve tütsülenmesi işi de İslâm öncesinden beri devam eden hizmetlerdendir. Abdüddâr oğulları bu görevi yerine getirmekteydi. Muâviye, hac mevsimlerinde ve Receb ayında hoş kokular ve buhurdanlıklar göndermiş, özel görevliler tayin ederek Kâbe'nin sık sık kokulandırılmasını emretmiştir. Bu gelenek sonraki halifeler tarafından da sürdürülmüştür. Hicaz'ın Osmanlı idaresine girmesinin ardından her yıl bu hizmet için Haremeyn tahsisatından pay ayrılmıştır.³³

Kâbe sular altında

³¹ Eyüp Sabri Paşa, a.g.e. 559

³² TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:19

³³ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:19

1.11.Kâbe'nin İçinin Yıkanması

Kâbe'nin içinin yıkanması uygulaması Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde başlamıştır. Mekke'nin fetih günü bina putlardan temizlendikten sonra içten ve dıştan zemzemle yıkanarak müşriklerin bütün izlerinden arındırılmış, bundan sonra yılda bir veya iki defa yıkanması âdet hâline gelmiştir.

Hicaz'ın Suûdiler'in idaresine geçmesinin ardından başlangıçta zilkadenin sonu veya zilhiccenin başı ile Rebülevvel'in 12. günü yıkanmakta iken, daha sonra bu uygulama zilhiccenin başı ile Şâban ayının ilk pazartesi gününe alınmıştır. Günümüzde Kâbe'nin yıkanma merasimine kral veya onu temsilen Mekke emîri ile bazı yüksek görevliler katılmaktadır.

Zemzemciler tarafından getirilen zemzem, Kâbe hizmetçileri tarafından içeriye alınır ve gül suyu ile karıştırılır. Emîr başta olmak üzere peştemal kuşanan davetliler hep birlikte Kâbe'nin taban mermerlerini yıkayıp kurularlar. Ardından duvarların el yetiyecek kadar olan kısmı gül suyu ile silinir; çeşitli parfüm ve gülyağı ile duvarlar iyice yağlanır, ayrıca buhurdanlar yakılır.³⁴

1.12.Kâbe'nin Benzerini Yapma Çabaları

Kureyşliler'e itibar ve ticarî avantaj sağlayan Kâbe, aynı zamanda kıskançlık ve düşmanlıkların da odak noktası olmuştur. Habeşistan'ın Yemen valisi Ebrehe, Mekke'yi ele geçirip Kâbe'yi yıkmak istemiş; bazı Arap kabileleri ise kendilerine yeni kâbeler inşa ederek diğer Araplar'ın Mekke'ye gitmesini engellemeye çalışmışlardır.

Yeni yapılan mâbedler arasında özellikle Gatafanlılar'ın, Becile, Has'am, Ezd, Hevâzinliler'in, Tâifliler'in ve Necrânlılar'ın kâbeleri dikkat çekmekteydi. Bu mâbedlerin de aynen Beytullah gibi haremeleri, nâzırları, üzerlerinde kisveleri bulunuyor; hatta Safâ ve Merve'ye benzer şekilde sa'y yapılan yerleri dahi mevcuttu. Çeşitli kabileler haram aylarda buralara hacca gelir, mâbedi tavaf eder ve kurban keserlerdi. Hz. Peygamber (s.a.v.), Mekke'nin fethinden sonra bu mâbedlerin tamamını yıktırmıştır.³⁵

1.13.Kâbe'nin Duvarlarına Şiirler Asılırdı

Câhiliye döneminden itibaren önemli görülen bazı belgelerin Kâbe duvarlarına asıldığı bilinmektedir. Bu dönemin yedi meşhur şairinin "el-Muallakâtü's-Seb'a" adı verilen şiirleri, İslâm'ın başlangıcında müşriklerin Müslümanlara uygulayacakları ambargoya dair aldıkları karar metni ve Hârûnürreşîd'in oğulları Emîn, Me'mûn ve Kasım'ı veliaht tayin ettiğini bildiren belge bunlar arasındadır. İslâm döneminde yasaklanmadan önce başvuru alan **nesî'** uygulaması (haram ayların yerlerinin değiştirilmesi) de Kâbe'de ilân edilmekteydi.³⁶

1.14.Kâbe'nin İçerisindeki Mahzen

Hız. İbrâhim'in Kâbe'yi inşa ederken içerisine kazdığı mahzen çukuru, hazine yeri olarak kullanılmıştır. Kâbe'ye hediye edilen altın, gümüş eşya ve güzel koku gibi kıymetli malzemelerin buraya konulması zamanla gelenek halini almıştır. Zaman zaman soyulma teşebbüslerine mâruz kalan Kâbe hazinesi, Mekke'nin fethinden sonra Hız. Peygamber tarafından aynen bırakılmıştır.

Hız. Ömer bu hazineyi dağıtmak istemişse de sahâbe ile yaptığı istişare sonucunda bundan vazgeçmiştir. Daha sonraki dönemlerde halife ve sultanlar Kâbe'ye kıymetli hediyeler göndermeye devam etmiş; ayrıca içeride yer alan direkler, kapı ve oluk gibi kısımlarını altın veya gümüşle kaplatmışlardır.³⁷

³⁴ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:19-20

³⁵ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:20

³⁶ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:20

³⁷ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:20

1.15.Kâbe Hangi Günlerde Açılır

Kureyşliler'den önceki dönemde Kâbe'nin hangi günlerde açıldığına dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak Kureyşliler, Kâbe'yi yeniden yapıp kapısını yükselttikten sonra pazartesi ve perşembe (diğer bir rivayette pazartesi ve cuma) günleri ziyarete açtıkları söylenir. Saygı göstergesi olarak ayakkabılarını merdivenin önünde çıkardıkları bilinmektedir.³⁸

İslâm'dan sonra da kapının pazartesi ve cuma günleri açılmasına devam edilmiştir. H. 579 (M. 1183) yılında Mekke'ye gelen İbn Cübeyr, Kâbe'nin her pazartesi ve cuma günü ile Recep ayının her gününde açıldığını kaydeder. Daha sonraki dönemlerde sadece cuma günleri açılmıştır. Bunun hangi tarihten itibaren başladığı bilinmemekle birlikte İbn Battûta, Kâbe'nin her cuma namazdan sonra ve ayrıca Hz. Peygamber'in doğum gününde (12 Rebîülevvel) açıldığını belirtir.

Takıyyüddin el-Fâsî de Kâbe'nin cuma günleri açıldığını ve pazartesi gününden vazgeçildiğini, ancak H. 801 (M. 1398-1399) yılının Ramazan, Şevval ve Zilkade aylarında pazartesi günleri de açıldığını ve bunun sadece kadınların ziyaretine tahsis edildiğini ifade etmektedir. Bununla beraber Kâbe her yıl Rebîülevvel'in 12. ve Recep'in 29. günleri sabah erkenden açılır, bu açılış genellikle kadınlara mahsus olurdu. Ayrıca Ramazan bayramı sabahı âyan için, Zilhicce'nin ilk sekiz gecesinde ise görevliler tarafından para karşılığı ziyaret etmek isteyenlere açılırdı.

Zamanla cuma günleri de terkedilerek açılışlar senenin belli günlerine hasredilmiştir.³⁹ Eyüp Sabri Paşanın eserinde Muharrem'in 10.günü; Rebîülevvel 12. günü; Receb'in 15.günü; Şaban'ın 27.günü; Ramazan'ın ilk cuması ve 27.günü; Zilkade'nin 15. ve 27.günleri ile Zilhicce'nin 10. Gününde olmak üzere yılda dokuz kez açıldığı belirtilmektedir.⁴⁰

Günümüzde ise Kâbe sadece yıkandığı günlerde ve İslâm devlet ve hükümet başkanlarının ziyaretlerinde açılmaktadır.⁴¹

1.16.Hacerü'l-Esved⁴²

Kâbe'nin güneydoğu köşesine, tavafın başlangıç noktasını belirlemek amacıyla yerleştirilen taşın adı **Hacerü'l-Esved**'dir. Arapça'da "siyah taş" anlamına gelen bu terki, taşın siyaha yakın koyu kırmızı renkte olmasından kaynaklanır. Yerden yaklaşık **1,5 m** yükseklikte bulunan, **30 cm** çapında ve yumurta biçimindeki bu taş, tarih boyunca büyük bir kutsiyetle anılmıştır.⁴³ (Kâbe-i Muazzamanın rûkn- şarkisinin 3 kadem 10 pus yüksekliğine konulmuş, insan başı şeklinde mübarek ve mesud bir taştır.⁴⁴)

Kaynaklar, Hacerü'l-Esved'in Hz. İbrâhim tarafından Kâbe'nin inşası sırasında tavafın başlangıç noktasını belirlemek amacıyla yerleştirildiği konusunda ittifak eder. Umumiyetle Hacerü'l-Esved'in cennetten indirildiği, Nuh tufanı sırasında Ebû Kubeyş dağında korunduğu ve Hz. İbrâhim'in Kâbe'yi inşası esnasında oradan getirilerek yerine konulduğu ifade edilmektedir.⁴⁵

³⁸ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:20

³⁹ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:20

⁴⁰ Eyüp Sabri Paşa, a.g.e. S:622

⁴¹ TDV, KÂBE maddesi, C:24, S:20

⁴² Eyüp Sabri Paşa, a.g.e. S.641-649

⁴³ TDV İslam Ansiklopedisi, HACERÜLESVED maddesi, Salim Ögüt, C:14, S:433

⁴⁴ Eyüp Sabri Paşa, a.g.e. S:641

⁴⁵ TDV, HACERÜLESVED, C:14, S:433

Kâbe'nin zaman içinde sel ve yangın gibi çeşitli âfetlere, ayrıca insanların saldırılarına mâruz kalmasının sonucunda Hacerülesved'de bazı hasarlar ve parçalanmalar meydana gelmiş, ancak her defasında bu parçalar büyük bir titizlikle yerlerine yapıştırılarak korunmaya çalışılmıştır. İslâm'dan önceki dönemde Huzâalılar tarafından Mekke'den çıkarılan Cürhümlüler'in sakladığı Hacerü'l-Esved, uzun süren aramalardan sonra bulunarak tekrar yerine konmuştur.⁴⁶

Hız. Muhammed otuz beş yaşındayken Kâbe'nin yeniden inşası sırasında Hacerü'l-Esved'in yerine konulması hususunda kabileler arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Bu şerefli görevi hiçbir kabile diğerine bırakmak istememişti. Bunun üzerine Kureyşliler'in en yaşlısı Ebû Ümeyye b. Mugire'nin teklifiyle belirlenen bir yöntem sonunda hakem olarak Hız. Muhammed'i tayin ettiler. O'da, Hacerü'l-Esved'i bir örtü içine koyarak bütün kabile reislerinin iştirakiyle kaldırmış, yerleştirileceği yerin hizasına gelince de bizzat kendisi bu görevi yerine getirmişti.

Abdullah b. Zübeyr döneminde (683-692) çıkan bir yangında üç parçaya ayrılan Hacerü'l-Esved, parçaları birbirine yapıştırılarak gümüş bir mahfaza içine alınmış, daha sonra yıpranan bu mahfaza 189 (M 805) yılında Hârûnürreşîd tarafından takviye ettirilmiştir.⁴⁷ 317'de (M 930) Karmatî lideri Ebû Tâhir el-Cennâbî Mekke'de yaptığı katliam ve yağma sırasında Hacerü'l-Esved'i yerinden sökerek Hecer'e götürmüştür. Böylece Kâbe uzun bir süre Hacerü'l-Esved'siz kalmış, ancak hacılar tavaf esnasında Hacerülesved mevcutmuş gibi bulunduğu yeri istilâm ederek tavaflarını yapmışlardır. Nihayet bir rivayete göre Fâtîmî Halifesi Mansûr-Billâh'ın emriyle, diğer bir rivayete göre ise Abbâsî Halifesi Mutî'-Lillâh'ın 30.000 dinar fîdye ödemesi üzerine Hacerü'l-Esved Mekke'ye getirilerek (339/950-51) yerine yerleştirilmiş ve gümüş mahfazası tamir edilerek yenilenmiştir.⁴⁸ Karamatilerin verdiği zarar Eyüp Sabri Bey'in esrinde de söz konusu edilmekte ve 22 sene 4 gün hacerül esved karamatiler elinde kaldığı nihayet 339 senesinde iade olunduğu beyan edilmektedir.⁴⁹

413 senesinde mısırlı dinsiz birisi topuzu vurarak –Hacerü'l-Esved'i- kırmıştır. Kendisi öldürülmüştür, arkadaşları kargaşa çıkararak birçok insanın ölmesine sebep olmuştur... (413 veya 414 senesinde)⁵⁰ Buna benzer bir olay 421 senesinde, Babilerden birisi tarafından topuzla vurularak Hacer'ül Esved parçalandı...⁵¹

Daha sonra Hacerülesved'i çalma veya ondan bir parça koparma yönünde birçok teşebbüs olmuşsa da bunlar engellenmiş veya koparılan parçalar özenle yerine monte edilmiştir. Bu taş'a ait küçük bir parça Kanûnî Sultan Süleyman döneminde bir hadım ağası tarafından İstanbul'a getirilmiş ve türbe kapısının üst tarafına konulmuştur.⁵² 1259 senesinde etrafına gümüş bir mahfaza geçirildi...⁵³ İbrâhim Rıfat Paşa'nın naklettiğine göre Hacerülesved 1290'da (1873), ortasında 27 cm. çapında yuvarlak bir açıklığın bulunduğu gümüş bir mahfaza içine alınmış olup bu açıklık sayesinde taş'a dokunulmasına imkân sağlanmıştır. 1932 yılında bir Afganlı Hacerü'l-Esved'den bir parça koparmış, ancak yakalanarak idam edilmiştir.⁵⁴

Hanefî mezhebine ve İmam Mâlik'e göre tavafa Hacerü'l-Esved'den başlanması sünnettir. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleriyle Hanefî fakihî Muhammed b. Hasan'a göre ise şarttır. Hacerü'l-Esved'i istilâm ederken tekbir getirilmesi de aynı gerekçe ile müstehap sayılmıştır. Fakihlerin çoğunluğuna göre, tavafın her şavtında yapılan istilâm esnasında tekbir getirilirken eller havaya kaldırılır, Mâlikî mezhebine göre ise bu gerekli değildir. Öpme veya el ile dokunma suretiyle istilâm

⁴⁶ TDV, HACERÜLESVED, C:14, S:433

⁴⁷ TDV, HACERÜLESVED, C:14, S:433

⁴⁸ TDV, HACERÜLESVED, C:14, S:433

⁴⁹ Eyüp Sabri Paşa, a.g.e. S:646-647

⁵⁰ Eyüp Sabri Paşa, a.g.e. S:642

⁵¹ Eyüp Sabri Paşa, a.g.e. S:642

⁵² TDV, HACERÜLESVED, C:14, S:433

⁵³ Eyüp Sabri Paşa S:643

⁵⁴ TDV, HACERÜLESVED, C:14, S:433

etme imkânı bulunamadığı veya bunun zor olduğu durumlarda uzaktan işaret ederek istilâm yapılabilir. Bunu yaparken avuç içleri Hacerü'l-Esved'e doğru kaldırılır ve sanki taş dokunuyormuş gibi hafifçe hareket ettirilir. Bu hareketin ardından tekbir getirilerek avuç içi öpülür. Tavafta izdiham olduğu zaman Hacerü'l-Esved'in öpülmesi veya ona dokunulması için başkalarına eziyet edilmemesi gerekir. Bu durumda uzaktan işaretle istilâm etmek daha uygundur. Çünkü Hacerü'l-Esved'e dokunmak sünnet, başkalarına zarar vermekten kaçınmak ise vâciptir. Nitekim Hz. Peygamber, Vedâ haccının tavafında Hacerülesved'i elindeki değnekle işaret ederek istilâm ettiği gibi Hz. Ömer'i de insanlara eziyetten sakınarak uzaktan istilâm konusunda uyarmıştır.⁵⁵

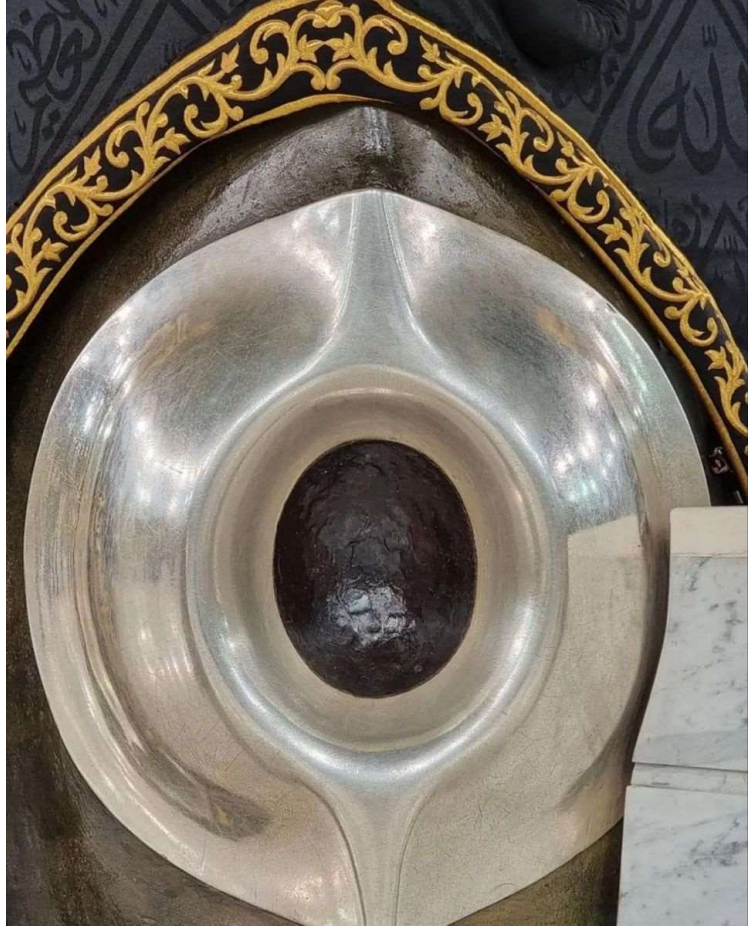
Tavafta başlangıç noktasını göstermesi şeklindeki pratik faydasının yanında Hacerü'l-Esved'in sembolik bir anlamı da vardır. Kaynaklarda bu hususta birçok rivayet yer almaktadır.

Hz. Ali'den nakledildiğine göre Hacerü'l-Esved, bezm-i eleste Allah'ın bütün insanlardan kendisini rab olarak tanımaları yönünde aldığı sözü (bk. el-A'râf 7/172) içinde taşımaktadır. Bu sebeple kıyamet günü, ahde vefa gösterenler lehinde şahitlik etmesi istenecektir. İbn Abbas'tan rivayet edilen bir hadiste ise Allah'ın kıyamet günü Hacerü'l-Esved'i getireceği ve onun da hak üzere kendisini istilâm edenlere şahitlikte bulunacağı belirtilmiştir (İbn Mâce, "Menâsik", 27; Tirmizî, "Hac", 113).

Diğer bir hadiste, "Hacerü'l-Esved'e dokunan kimse Rahmân'ın eline dokunmuş gibidir" denilmiştir (İbn Mâce, "Menâsik", 32; Muttakî el-Hindî, XII, 219). Kütüb-i Sitte dışındaki bazı hadis kitaplarında ise Hacerü'l-Esved'in yeryüzünde Allah'ın sağ eli olduğu, onun vasıtasıyla kulları ile musafaha ettiği, Hacerü'l-Esved'e dokunanın Allah'la biat etmiş olacağı, Hacerü'l-Esved ve Rüknu'l-Yemânî'nin ahde vefa üzere kendilerini istilâm edenlere kıyamet günü şahitlik edeceği şeklinde rivayetler bulunmaktadır.⁵⁶

Rivayetlere göre Hacerü'l-Esved cennet hazinelerinden çıkmış parlak bir yakuttur. Yeryüzüne indirildiğinde rengi beyazdı; ancak insanoğlunun işlediği günahlar sebebiyle zamanla simsiyah olmuştur.⁵⁷

Süheylî, aslında beyaz olan Hacerü'l-Esved'in işlenen günahlar sebebiyle karardığına dair hadisi (Müsned, I, 307, 329, 373; Tirmizî, "Hac", 49) yorumlarken, Hacerü'l-Esved'de saklı ahdin insanın tevhide dayanan aslî fitratı olduğunu, her insanın bu ahd ve fitrat üzere doğduğunu belirtir. Hacerü'l-

⁵⁵ TDV, HACERÜLESVED, C:14, S:433-435

⁵⁶ TDV, HACERÜLESVED, C:14, S:433-435

⁵⁷ Eyüp Sabri Paşa, a.g.e. S:644

Esved'in kararması ile ahde ve fitrata aykırı davranışların bu ahdin mahalli olan kalplerinin kararması arasındaki benzerliğe dikkat çeker (er-Ravzü'l-ünûf, II, 275). Hacerülesved'in Kâbe'de meydana gelen yangınlar veya Câhiliye devrinde müşriklerin sürdükleri kan sebebiyle karardığına dair görüşler de bulunmaktadır.⁵⁸

Abdullah b. Ömer'in naklettiğine göre Hz. Peygamber bir defasında dudaklarını Hacerü'l-Esved'in üzerine koyarak uzun süre ağlamış, ardından dönüp Ömer'in de ağladığını görünce şöyle demiştir:

“Ey Ömer! Gözyaşları burada dökülür” (İbnMâce, “Menâsik”, 27).

Hz. Ömer'in de Hacerü'l-Esved hakkında söylediği şu söz meşhurdur:

“Allah'a andolsun ki senin zarar veya fayda vermeyen bir taş olduğunu biliyorum; eğer Resûlullah'ı seni istilâm ediyor görmeseydim ben de seni istilâm etmezdim” (Buhârî, “Hac”, 57; Müslim, “Hac”, 249-250).

Bir başka rivayette ise Hz. Ömer'in Hacerü'l-Esved'i öptüğü ve “Resûlullah seni öperken görmeseydim seni öpmezdim” dediği kaydedilmektedir (Buhârî, “Hac”, 60).

Tavaf esnasında Hacerülesved'e dokunulması ve onun öpülmesi yönündeki rivayetlerden, bu taşın kutsallığı veya Kâbe'nin kutsiyetini temsil ettiği şeklinde bir sonuç çıkarmak ve bu uygulamayı bizzat Hacerülesved'e karşı bir saygı ifadesi olarak görmek doğru değildir. Hac ibadetindeki birçok şekil ve merasim gibi bunun da Hz. İbrahim'in ve Resûl-i Ekrem'in hatırasını canlandırma, haccı önemsemeyi ve Allah'ın bu konudaki emrine boyun eğmeyi vurgulama, kulluk ve itaat gibi ruhî ve derunî halleri zâhirî bazı davranışlarla ifade etme gibi sembolik ve taabbüdî bir anlam taşıdığı söylenebilir.⁵⁹

2.Zemzem

Mescid-i Harâm'da, Hacerü'l-Esved'in tam karşısında ve Kâbe'ye yaklaşık 19 metre uzaklıkta yer almaktadır.⁶⁰

Zemzem-i Şerif kuyusu, Kâbe-i Muazzama'nın kapısının karşısında, taş bir bina içinde olup, Kâbe'nin kapısına bakan üç penceresi vardır.⁶¹

Zemzem-i Şerif'in çıkmasından evvel, Mekke-i Mükەرreme ahalisinin susuzluğunu gidermeğe mahsus olmak üzere sekiz adet kuyu vardı. Bu kuyulardan getirilen su, şerbet haline getirilerek,⁶² toprak testilere konurdu. Sakalar her gün bu testileri Harem-i Şerif kumluğuna yatırır, üzerlerini hasırla örter ve böylece suyun soğumasını sağlarlardı. Soğuyan şerbetli sular namaz vakitlerinde hüccaca dağıtılır.⁶³

Suya zemzem isminin **“bol ve akıcı olma, Cebrâil'in konuşma sesi, akarken çıkardığı ses, şimşek sesi, nereden geldiği belli olmayan ses”** anlamlarından yola çıkarak verildiği söylenmiştir. Hz. Hâcer'in, uzun arayışlardan sonra İsmâil'i bıraktığı yerde suyun kaynağından fışkırarak aktığını görünce, “Yavaş yavaş ak, dur!” demesi veya etrafa yayılmaması için çevresini kumla çevirmesinden dolayı bu adı aldığı da rivayet edilmiştir.⁶⁴

Hz. İsmâil'in adıyla da anılan (Bi'ru İsmâil) kuyuya, Mekke için önemine işaret eden, fiziksel ve kimyasal özelliklerine gönderme yapan, sayısı altmışa kadar ulaşan farklı isimler verilmiştir.⁶⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de yer almayan “zemzem” kelimesi hadislerde sıkça geçmektedir. Rivayete göre Hz. İbrâhim'in kendilerine bıraktığı az miktardaki su ve erzakın tükenmesi üzerine ıssız Mekke vadisinde oğlu İsmâil'in susuzluktan ölmesinden endişe eden Hâcer, Safâ ile Merve tepeleri arasında

⁵⁸ TDV, HACERÜLESVED, C:14, S:433-435

⁵⁹ TDV, HACERÜLESVED, C:14, S:433-435

⁶⁰ TDV İslam Ansiklopedisi, ZEMZEM maddesi, Mustafa Sabri Küçükaşcı, C:44, S:242-246

⁶¹ Eyüp Sabri Paşa, a.g.e. S:630-631

⁶² Eyüp Sabri Paşa, a.g.e. S:193-195

⁶³ Eyüp Sabri Paşa, a.g.e. S:627

⁶⁴ TDV, ZEMZEM maddesi, C:44, S:242-246

⁶⁵ TDV, ZEMZEM maddesi, C:44, S:242-246

su aramaya başlamıştı. Gidiş gelişlerinin sayısı yediye ulaştığında Merve tepesinde iken oğlunu bıraktığı yerden bir ses işitmiş ve Cebrâil tarafından kazılan topraktan suyun kaynakıldığını farketmiştir. Çıkan su ile İsmâil'in oynadığını gören Hacer, suyun önünü keserek bir gölcük oluşturmaya çalışmıştır.

Kur'an'da "ekin bitmeyen bir vadi" olarak nitelenen (14/İbrâhîm 37) çorak Mekke vadisinde kendilerine su ihsan ettiği için Allah'a şükreden Hâcer, avucu ile suyu kabına doldururken aynı zamanda etrafını çevirmeye uğraşıyordu. Hz. Peygamber, **"Allah İsmâil'in annesine rahmet eylesin; eğer suyun önünü kapatmasaydı zezem şarıl şarıl akıp giden bir ırmak olurdu"** buyurmuştur. (Müşned, I, 347; V, 121; Buhârî, "Enbiyâ", 9, "Müşâkât", 10).

Bir taraftan zezem suyundan içen, bir taraftan da çocuğunu emziren Hâcer'e Cebrâil'in, **"Bu suyun yok olacağından, kaybolup çekileceğinden korkma. Burası Allah'ın evidir, Allah dostlarını korur. Bu Allah'ın misafirlerinin içeceği bir sudur"** dediği rivayet edilir (Buhârî, Enbiyâ, 9). Zemzem'in İsmâil'in topuklarını birçok defa yere vurması esnasında çıktığı da nakledilmektedir.

Öte yandan Hâcer'in zemzemi ararken Safâ ile Merve tepeleri arasında yedi defa gidip gelmesi, hac ve umre menâsiki içerisinde yer alan sa'yin temelini teşkil etmiştir (Buhârî, Enbiyâ, 9). Hâcer ile İsmâil'e yerden su çıkması olayına başta Kitâb-ı Mukaddes olmak üzere Hristiyan ve Yahudi kaynaklarında da yer verilmektedir.⁶⁶

Zemzem, toprak üstünde akan tek gözeli bir kaynak iken Hz. İbrâhim tarafından kuyu haline getirilmiş ve açılmasından itibaren Hâcer, oğlu ile birlikte kuyunun çevresinde yaşamaya başlamıştır. Zemzem aynı zamanda Mekke'de hayat emârelerinin görülmesini sağlamış ve Yemen-Suriye güzergâhında seyahat edenlerin dikkatini çekmiştir. Anayurtları Yemen olan Cürhümlüler'den bir kabile, yolculukları esnasında Mekke'nin kurulduğu yerde mola verdikleri sırada uzakta kuşların uçuştüğünü görmüş, bunun bir su kaynağına işaret olabileceğini düşünerek aralarından iki kişiyi oraya göndermiştir. Böylece suyun varlığından haberdar olmuş ve Mekke'ye yerleşmeye karar verip Hz. Hâcer'e başvurmuşlardır. Hz. Hâcer, zemzemden faydalanmaları dışında su üzerinde hak iddia etmemeleri şartıyla onların Mekke'ye yerleşmesine izin vermiştir. (Buhârî, "Enbiyâ", 9 Taberî, I, 256).

Mekke'nin iskânına zemin hazırlayan Zemzem Kuyusu, Hz. İbrâhim ve oğlu İsmâil tarafından temelleri yükseltilen Kâbe ile bütünleşerek Mescid-i Harâm'ın kutsal sayılan mekânlarından biri haline gelmiştir. Daha sonra hac ve umre için Mekke'ye gelenler bu sudan yararlanmışlardır.⁶⁷

Mekke'de çoğalan Cürhümlüler, zamanla ataları İbrâhim ile oğlu İsmâil'in sünnetini terk etmiş, Allah'ın evine saygısızlık göstermeye ve dışarıdan şehre gelenlere kötü davranmaya başlamışlardır. Rivayete göre bu yüzden zemzem bir süre sonra çekilmiştir. Cürhümlüler, seylü'l-arim dolayısıyla bölgeye gelen Huzâa ve onları destekleyen Kinâneoğulları'yla girdikleri mücadelede yenilgiye uğramışlardır. Bunun üzerine Hacerü'l-Esved'i yerinden söküp bir yere gömmüş, içine kıymetli eşyalar atılan Zemzem Kuyusu'nu kapatıp yerini belirsiz hâle getirmiş ve ardından Yemen tarafına gitmişlerdir. Asırlarca üzerinden sel sularının geçtiği kuyu tamamen kapanmıştır.

⁶⁶ TDV, ZEMZEM maddesi, C:44, S:242-246

⁶⁷ TDV, ZEMZEM maddesi, C:44, S:242-246

Daha sonra Zemzem Kuyusu, Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib tarafından yeniden ortaya çıkarılmıştır. Rivayete göre Abdülmuttalib'e rüyasında Mescid-i Harâm'da, karınca yuvasının yakınında bulunan Zemzem Kuyusunu kazması emredilmiş; Mekkeliler'in o dönemde kurban mahalli olarak kullandıkları İsâf ve Nâile putları arasındaki bu yeri kazmaya başladığında putlarına bir zarar gelir endişesiyle Kureyşliler'den tepki görmüştür. Ancak baskılara rağmen Abdülmuttalib'in kararlı tutumu üzerine Kureyşliler direnmekten vazgeçmiştir. Kuyunun ortaya çıkarılmasından sonra uhdesindeki sikâye ve rifâde görevlerine Zemzem Kuyusu'nun bakımı işi de eklenmiş, böylece Abdülmuttalib'in toplumdaki itibarı daha da artmıştır.⁶⁸

Kuyu açılırken içerisinden iki adet heykelin yanında silâh, kılıç, zırh ve çeşitli süs eşyasıyla üzerinde Arapça ibareler bulunan bazı taşların çıkması bu eşyaların kuyuya adak olarak atıldığını göstermektedir.⁶⁹

Zemzem Mekke'de çıkan çeşitli sulara göre daha bol, daha temiz ve lezzetli bir kaynaktır. Kâbe'yi ziyarete gelenler zemzemden faydalaniyor ve memleketlerine de götürüyorlardı. İslâm öncesinde yılda bir defa Zemzem Kuyusu'nun etrafında tören düzenlenir, böylece suyun yıl boyunca eksilmeyeceğine inanılırdı. Mekkeliler'in inancına göre Şâban ayının ortalarındaki bir gece kuyunun su seviyesi yükselir, tadı çok güzel olurdu; bu gecede herkesin katıldığı törenler yapılırdı.⁷⁰

Çocukluk ve gençlik yıllarında sikâye görevini yerine getiren amcası Ebû Tâlib'e kuyunun bakımı sırasında yardım eden Hz. Muhammed'in hayatında zemzemin çok özel bir yeri vardır. Resûl-i Ekrem, Ebû Tâlib'den diğer amcası Abbas'a intikal eden zemzemle ilgili görevi (sikâye) Mekke fethinin ardından tekrar Abbasoğulları'na vermiştir. Fetih günü Kâbe putlardan temizlenince Hz. Peygamber ve beraberindekiler Zemzem Kuyusu'ndan kovalarla su çekerek Kâbe'nin içini ve dışını yıkadılar. Daha sonra Kâbe'nin yılda bir veya iki defa zemzemle yıkanması âdet haline gelmiştir.

Mekke fethinde Mescid-i Harâm'da devesinin üzerinde iken kendisine getirilen zemzemi içen Resûlullah, Vedâ haccında ve umreleri sırasında Kâbe'yi tavaf ettikten sonra Makâm-ı İbrâhim'in arkasında iki rek'at tavaf namazı kılar ve Zemzem Kuyusu'na giderek zemzem içerdi. Onun bu uygulaması sebebiyle hac ve umrede tavafın ardından kılınan namazdan sonra kuyunun başına gidip su içmek, mümkünse üzerine dökmek veya serpmek, hac günlerinde Mina'ya gitmeden önce bunu tekrarlamak bir gelenek haline almıştır. Tavafın ardından içilen zemzem ve yapılan sa'y, Allah'ın yardımıyla Hâcer'in su arayışını ve anne sevgisini simgeler.⁷¹

Zemzem tarih boyunca Kâbe'yi ziyaret edenlerin su ihtiyacını karşılamıştır. Zemzemin susuzluğun yanı sıra yemek ihtiyacını da giderdiğine dair İslâm öncesine ve sonrasına ait çok sayıda örnek vardır. Hz. Peygamber'in dadısı Ümmü Eymen, O'nun sabahleyin zemzem içerek güne başladığını, bazen gün boyunca yemek yemediğini söylemiştir. Ebû Tâlib'in kızı Ümmü Hânî'nin evinde içine zemzem konan kova **“aç doyuran”** diye meşhur olmuştur. Mekke'de zemzem dışında hiçbir su kaynağı halktan ilgi görmüyordu. Emevîler'in Mekke valisi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin Zemzem Kuyusu'nun yanına yaptırdığı çeşme rağbet görmemiş ve Abbâsîler'in ilk Mekke valisi Dâvûd b. Ali tarafından yıktırılmıştır.⁷²

Zemzem Kuyusu birincisi ağızdan itibaren 12,80 metre, ikincisi kayalar içine oyulmuş haliyle 17,20 metre uzunluğunda iki bölümden meydana gelir; derinliği ise 30 metredir. IX. yüzyıldan itibaren bilinen kayıtlara göre kuyunun çapı 1,5 ile 2,5 metre arasında değişmekte olup, örülmemiş ve kaya içinde kazılmış olan kısmı bir insanın içine girip çalışmasına yetecek genişliktedir.

Zemzem'in üç kaynağı vardır: biri Hacerü'l-Esved hizasından, diğeri Ebûkubey's Dağı ve Safâ Tepesi yönünden, bir diğeri ise Merve Tepesi hizasından çıkmaktadır. Bu kaynaklar yaklaşık 13 metre

⁶⁸ TDV, ZEMZEM maddesi, C:44, S:242-246

⁶⁹ TDV, ZEMZEM maddesi, C:44, S:242-246

⁷⁰ TDV, ZEMZEM maddesi, C:44, S:242-246

⁷¹ TDV, ZEMZEM maddesi, C:44, S:242-246

⁷² TDV, ZEMZEM maddesi, C:44, S:242-246

derinlikten kuyuyu beslemektedir. Hacerü'l-Esved'in karşısında bulunan, ağzı 45 cm uzunluğunda ve 30 cm yüksekliğindeki kaynak zemzemin ana kaynağıdır.⁷³

Zemzem'in su seviyesi mevsimlere, hatta günlere göre değişiklik arz etmektedir. Abbâsî döneminden itibaren su seviyesini yükseltmek için en çok kullanılan yöntem, kuyunun tabanını genişletmek olmuştur. H. 223 (M. 838) ve 224 yıllarında kuyudaki su miktarının çok azaldığına bizzat şahit olan Ezrakî, kuyunun tabanını genişleterek suyun artırılmasına çalışıldığını; H. 225'te (M. 840) yağın yağmurlar ve gelen sellerle tekrar eski seviyesine çıktığını kaydetmiştir. 1068 yılı Zilkade'sinde (Ağustos 1658) de benzer bir durum ortaya çıkmış, su seviyesi ciddi oranda azalarak Zilhicce (Eylül) ayında en düşük seviyeye inmiştir.⁷⁴

Abdülmuttalib devrinden itibaren zemzem bazen hurma veya kuru üzümle tatlandırılarak içilmekteydi. Abdülmuttalib, develerini sağır ve sütlerini balla karıştırarak zemzemle birlikte hacılara dağıtırdı. Evliya Çelebi, dünya sularının lezzetini taşımayan ve biraz tuzlu olan zemzemin gün içinde bile farklı özellikler gösterdiğini; sabahdan itibaren yatsıya kadar gül, menekşe, yasemin gibi çiçeklerin yanında saf süt kokusu hissedildiğini kaydetmektedir.⁷⁵

Şeyhu'z-zemzem olanlar, sabahları bizzat içmek veya tanıdıkları için zemzem kuyusu binasının kapısını açmadan evvel birer bakraç zemzem alırlardı. Bu zemzem-i şerif, kuyunun "kaymağı" kabul edildiğinden tadı gayet leziz ve rengi parlaktı.⁷⁶

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta İngilizler olmak üzere bazı Batılı devletler, Osmanlı Devleti'nin Mekke'deki etkinliğini azaltmak ve hac ziyaretini engellemek amacıyla sözde tahliller yaptırarak zemzemin koleranın ana maddesini teşkil ettiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak Osmanlı Devleti zemzemi tahlil ettirerek bu iddiaların asılsızlığını ortaya koymuş, bu husus Batılı seyyahlar tarafından da doğrulanmıştır.⁷⁷

Sahâbî Ebû Râfi'in kuyunun yanına ağaçtan oyduğu su tasları, zemzemin bilinen en eski su kaplarıdır. Zamanla zemzem taşımak ve ikram etmek üzere çeşitli eşyalar imal edilmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi'nde sergilenen, kıymetli taşlarla süslü altın zemzem ibrikleri bunların en gelişmiş örnekleri arasında sayılabilir. Mekke'de, zemzem koymaya mahsus sırça kap veya şişeye "**zevrak**" denir; Osmanlı döneminde hacılara zemzem dağıtan görevlilere yollanan hediyeleri bildiren mektuba da zevrak adı verilirdi.⁷⁸

H. Peygamber zamanından itibaren, Abdülmuttalib'in yaptırmış olduğu iki havuzdan Hacerü'l-Esved'in önündeki içmek, kuyunun arka tarafındaki ise abdest almak için kullanılırdı. Üzerinde herhangi bir korunak bulunmayan kuyudan çıkırık veya makara ile çıkarılan zemzem, kovalarla bu iki havuza dökülürdü. Velîd b. Abdülmelik zamanında Mekke valisi olan Hâlid b. Abdullah el-Kasrî, Hacerü'l-Esved'in karşısına bir direk diktirerek üzerine koydurduğu kandillerle hac aylarında tavaf edenlerin çevresini ve kuyuyu aydınlatmıştır. Yine bu dönemde, Mekke'nin fethinden sonra yalnızca zemzemle ilgili işlere bakan sikâye görevlisi için kuyunun yakınında özel bir yer inşa edilmiştir.⁷⁹

⁷³ TDV, ZEMZEM maddesi, C:44, S:242-246

⁷⁴ TDV, ZEMZEM maddesi, C:44, S:242-246

⁷⁵ TDV, ZEMZEM maddesi, C:44, S:242-246

⁷⁶ Eyüp Sabri Paşa, a.g.e. S:628

⁷⁷ TDV, ZEMZEM maddesi, C:44, S:242-246

⁷⁸ TDV, ZEMZEM maddesi, C:44, S:242-246

⁷⁹ TDV, ZEMZEM maddesi, C:44, S:242-246

Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr döneminde, zemzem işlerine bakanlardan birinin kuyuya düşmesi üzerine etrafı taştan örülmüş kısa bir duvarla çevrili olan Zemzem Kuyusu'na ilk ızgara yapılmış ve çevresine mermer döşenmiştir. Izgara sayısını ikiye çıkaran Mehdi-Billâh, Hâcer'in İsmâîl'i yanına bıraktığı ağacı merkeze alarak basit bir çardakla kapatılan kuyunun üzerine H. 220'de (M. 835) bir kubbe yaptırmıştır. Mu'tasım-Billâh bu kubbeyi kaldırarak, sac ağacından iç kısmı altınla kaplanan ve dönemin en güzel süslemelerini içeren bir tavanın yer aldığı büyük kubbeli hale getirmiştir. Tavanın saçaklarına hac zamanlarında Zemzem Kuyusu'nu aydınlatacak kandiller koydurmuş ve havuzların bulunduğu yerin tavanını mozaikle kaplatmıştır. Abbâsîler, zemzem binasının görünmesine özel önem veriyorlardı. Onların başlattığı bu çalışmalar daha sonra da sürdürülmüştür. Osmanlılara kadar zemzem binasında bazı tamirat ve tadilat yapılmıştır.

Osmanlı döneminde, gerek yerli halkın gerekse hac mevsimlerinde hacıların zemzemden rahatça faydalanmaları için çeşitli tedbirler alınmıştır. Hicri 933'te (M 1527) başlayan zemzem binasını yenileme faaliyetleri H 948 (M 1541) yılında Emîr Hoşgeldi tarafından tamamlandı. Kuyunun üzerine bir saçak, onun üzerine de kurşunla kaplanmış bir kubbe inşa edilmiş; ahşap tavan süslemeleri ve zemin mermerleri yenilenmiştir. H 1021'de (M 1612) Sultan I. Ahmed, kuyunun giriş kısmına demir bir kafes koydurarak daha emniyetli hale getirmiştir. Kuyunun demir ağızlığı üzerine çıkan dört kişi, buradaki demir kafeslere dayanarak demir makaralar ve demir çatal kovalarla devamlı su çekerlerdi. Evliya Çelebi, su çekmede elleri ayakları kınalı Araplardan kırk kişinin dörder kişilik gruplar halinde nöbetleşe görev yaptığını kaydeder.

Sultan I. Abdülhamid zamanında zemzem binası yenilenmiş, zemzemle ilgili hadisler binanın çeşitli yerlerine yazılmıştır. Kitâbesinde, I. Abdülhamid'in bu işi gerçekleştirmekten duyduğu sevinç ve kuyunun İsmâîl ile annesi Hâcer'in zamanındaki özelliklerinin aynen korunduğu vurgulanmaktadır.⁸⁰

Sikâye görevlisi tek başına hacıların ihtiyacını karşılayamaz duruma gelince, Mescid-i Harâm'ın çeşitli yerlerinde sakalar görevlendirilmiştir. Osmanlı döneminde İslâm ülkelerinin her vilâyetinden gelen hacılar için bir saka tayin edilmiş, bunların başkanlığı da genellikle Âl-i Zübeyr'den bir kişiye verilmiştir. Zemzem, üzeri açık havuzlarda depolanır ve hacılar buradaki musluklardan zemzem içerlerdi. Osmanlı Devleti'nin sonlarına doğru iki kapalı depo yapılmış, su çekmek için pompa yerleştirilmiştir. Ta'mîrât-ı âliye müdürlüğü göreviyle Hicaz'a gönderilen Hezarfen Edhem Efendi, ziyaretçilerin içine düşmesini önlemek maksadıyla Zemzem Kuyusunun üstünü kafes şeklinde yekpâre kurşun dökerek kapatmıştır. Bu uygulama Osmanlılar'ın kuyuyla ilgili son icraatı olmuştur.⁸¹

Mekke'nin idaresi Suûdî ailesine geçtikten sonra, zemzem binası izdihamı yol açtığından Mescid-i Harâm'ın genişletilmesi esnasında ortadan kaldırılmıştır. Suyun akıtıldığı sebil önce Mescid-i Harâm'ın altındaki kısma alınmış, merdivenlerle aşağıya açılan girişi revakların önüne doğru çekilmiştir. Ancak bunun tavafi engellemesi üzerine giriş tamamen kapatılmış, Mescid-i Harâm'ın çeşitli yerlerine konulan soğutma özelliğine sahip sebillerle zemzem dağıtımına yoluna gidilmiştir. Zemzemî denilen görevlilerin sayısı artırılmış; Mekke, Mina ve Arafat'ta hacılara düzenli biçimde zemzem dağıtılmaya başlanmış, böylece ziyaretçilerin zemzem binasına gelmeden ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır.⁸²

⁸⁰ TDV, ZEMZEM maddesi, C:44, S:242-246

⁸¹ TDV, ZEMZEM maddesi, C:44, S:242-246

⁸² TDV, ZEMZEM maddesi, C:44, S:242-246

Hız. İbrâhîm ve İsmâîl'in uyguladığı gelenekleri düzenleyen Hz. Peygamber, ashabına bol bol zemzem içmelerini ve memleketlerine götürmelerini tavsiye etmiş; bizzat kendisi de Mekke'den Medine'ye sık sık zemzem getirtmiştir (Tirmizî, "Hac", 112; Fâkihî, II, 48-51). Bazı Mekkeliler şehir dışına giderken beraberlerinde zemzem götürürlerdi. Taş, toprak ve topraktan yapılan nesnelerin Harem sınırları dışına çıkarılması konusunda âlimler arasında farklı görüşler bulunsada zemzem suyunun dışarıya çıkarılması ittifakla câiz görülmüştür. Zaruret olmadıkça zemzemin temizlik için kullanılması uygun bulunmamıştır.⁸³

Resûl-i Ekrem'in uygulama ve tavsiyeleri doğrultusunda tarih ve edebiyat kitapları ile diğer bazı kaynaklarda zemzemin faziletine dair rivayetler bir araya getirilmiş, hadis kitaplarında bununla ilgili özel bölümler açılmıştır. Hz. Peygamber, **"Bizimle münafıklar arasındaki alâmet bizim zemzemi bol bol içmemizdir; çünkü onlar asla zemzemi bolca içemezler"** sözleriyle zemzemden bolca içilmesini iman alâmeti ve nifaktan uzak olma işareti olarak nitelendirmiştir. Zemzem, kibleye dönülerek besmele okunduktan sonra sağ elle ve üç nefeste gözü sudan ayırmadan, **"Allah'ım! Senden faydalı ilim, geniş rızık ve her türlü hastalıktan şifa diliyorum"** duasıyla içilmeli ve Allah'a hamededilmelidir. Yaygın görüş, diğer içeceklerin aksine zemzemin ayakta içilmesi yönündedir. **"Zemzem hangi niyetle ve ne maksatla içilirse ona şifa olur"** (Müsned, III, 357; İbn Mâce, "Menâsik", 78); **"Hataları döken zemzeme bakmak ibadettendir"** (Müsned, II, 41) gibi hadislerin yanında onun çeşitli hastalıklara şifa verici özellik taşıdığına dair çok sayıda rivayet nakledilmiştir. Ortaçağ'da tıpla ilgili olarak, özellikle tıbb-ı nebevî konusunda kaleme alınan eserlerde zemzeme mutlaka yer verilmiştir.⁸⁴

Zemzem suyu, İslâm medeniyetinin bütün coğrafyalarında apayrı bir öneme sahip olmuştur. Hz. Peygamber'in, torunları Hasan ile Hüseyin'in dünyaya gelişlerinde damaklarını zemzemle açması, sonraki dönemlerde sürdürülen bir âdet haline gelmiştir. İlk defa Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'nın, oğlu Abdullah b. Zübeyr'in cenazesini zemzemle yıkadığını kaydeden Fâkihî, Mekke'de bu uygulamanın

⁸³ TDV, ZEMZEM maddesi, C:44, S:242-246

⁸⁴ TDV, ZEMZEM maddesi, C:44, S:242-246

son suyun mutlaka zemzem olması biçiminde yaygınlaştığını kaydeder. Aynı uygulama, Mekke dışındaki yerlerde kefenlerin üzerine zemzem serpilmesi şeklinde görülmektedir. Dânişmend Gazi'nin Türkmenler'e, Malazgirt Savaşı'na hazırlık yapılırken elbiselerini temizleyerek zemzemle yıkanmış kefenlerini hazırlamalarını tavsiye etmesi gibi, insanların kefenlerini hacca götürüp zemzemle yıkamaları veya zemzemle yıkadıkları ihramlarını kefen olarak kullanmaları; ramazan ayında orucun eğer varsa zemzemle açılması; ölüm döşeğindeki hastanın ağzına zemzem damlatılıp kelime-i şehâdetin telkin edilmesi bir gelenek halini almıştır.

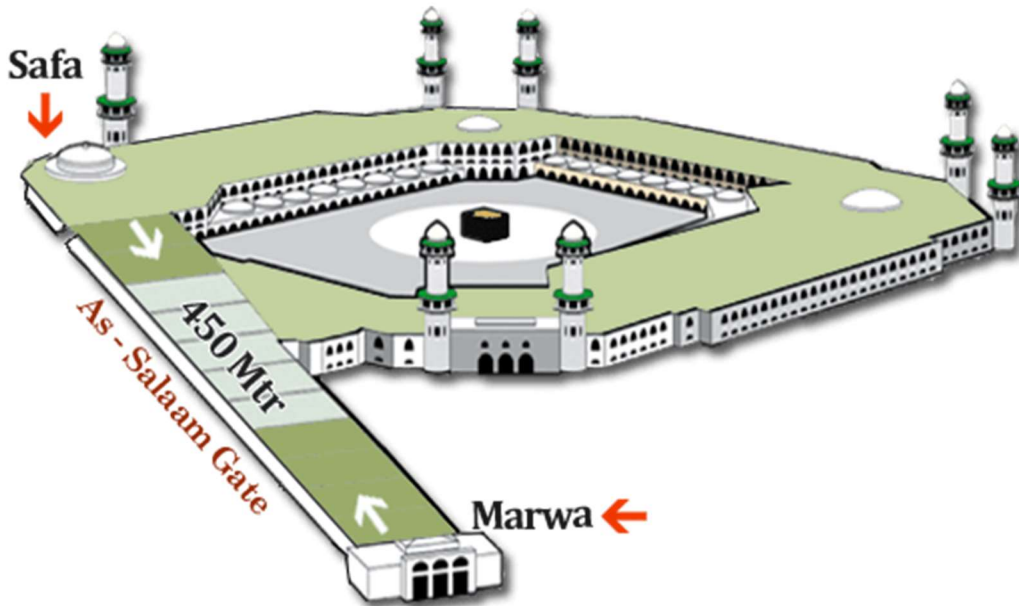
Osmanlı döneminde mahmil veya surre-i hümayun vasıtasıyla Hicaz'a gönderilen ferâşet çantalarına dönüşte konulan şeyler arasında zemzem de olurdu. Mekke şerifinin padişaha yolladığı hediyelerin başında içinde zemzem bulunan murassa bir ibrik ve leğen gelirdi.⁸⁵

Zemzem günümüzde modern teknolojilerle çıkarılmakta ve ultraviyole ışınlarıyla dezenfekte edildikten sonra içime sunulmaktadır.⁸⁶

3.Safâ ve Merve⁸⁷

Hac ve umre ibadetlerinde sa'y yapılan iki tepe olan Safâ ve Merve, Mescid-i Harâm'ın sınırları içerisinde yer almaktadır. Safâ, kuzeydoğuda Ebû Kubeys Dağı'nın eteğinde, Merve'den biraz daha yüksek bir konumda bulunur. Merve ise Safâ'nın tam karşısında, Harem-i Şerif'in kuzeybatısında Kuaykiân Dağı'nın eteğinde yer almaktadır.⁸⁸

Safâ kelimesi, "sert, başka bir kütleye karışmayan, toprak ve çamurdan arınmış taş" anlamına gelir. Merve ise "yumuşak ve esmer, kırmızımtırak volkanik kökenli, parçalanarak çevresi incelmış sert ya da yumuşak taş" anlamında kullanılmaktadır.

⁸⁵ TDV, ZEMZEM maddesi, C:44, S:242-246

⁸⁶ TDV, ZEMZEM maddesi, C:44, S:242-246

⁸⁷ TDV İslam Ansiklopedisi, SAFÂ ve MERVE maddesi, Mustafa Sabri Küçükaşcı, C:35; S:441-442

⁸⁸ TDV, SAFÂ ve MERVE C: 35; S:441-442

Hac ve umre tavaflarının ardından Kâbe'ye daha yakın olan Safâ'dan başlayarak Merve'ye dört gidiş ve üç dönüşten ibaret olan sa'y ibadeti, bu iki tepeye ayrı bir önem kazandırmıştır. Bu sebeple Safâ ve Merve'ye birlikte "Merveteyn" adı da verilmiştir.⁸⁹

Kur'an-ı Kerîm'de Safâ ile Merve'nin Allah tarafından konulmuş sembollerden (şeâir) olduğu ve hac ile umre ibadetinin yapıldığı mekânlar arasında bulunduğu belirtilmektedir (2/el-Bakara 158). Sa'y ibadetinin, Hz. İbrâhim'in eşi Hâcer'in Mekke vadisinde oğlu İsmâil için su arayışı hadisesine dayandığı rivayet edilmektedir (Buhârî, "Enbiyâ", 9). Hz. İbrâhim, oğlu İsmâil ile Kâbe'nin inşasını tamamladığında, "Ey Rabbimiz! Bize ibadet usullerimizi göster" diye dua etmiş (el-Bakara 2/128); bunun üzerine Cebrâil, diğer hac menâsikiyle birlikte Safâ ile Merve arasındaki sa'yı de öğretmiştir. Ardından gelen peygamberler ve ümmetleri de Kâbe'yi ziyaret ettikten sonra bu ibadeti sürdürmüşlerdir.⁹⁰

Mekke'de ilk defa tevhid inancından sapan Cürhüm kabilesinden İsâf b. Ya'lâ ile aynı kabileden Nâile bint Yezîd'in Kâbe'nin içinde işledikleri günah sebebiyle taş kesildikleri, halkın ibret olsun diye İsâf'ı Safâ tepesine, Nâile'yi Merve tepesine diktiği, ancak daha sonra bunun unutulduğu ve anılan iki taşın tapınmaya başlandığı rivayet edilmektedir. Daha sonra Mekke'ye hâkim olan Huzâa kabilesinden Amr b. Lühay tevhid inancını tamamen bozup şehirde putperestliği yaygınlaştırmış ve Safâ tepesine rüzgârları estirdiğine inanılan Nüheyk, Merve tepesine Mut'imü't-tayr (kuşları doyuran) adlı putları dikmiştir. Bunların dışında bakırdan heykellerin bulunduğu nakledilmektedir.

Câhiliye döneminde Araplar, hac ibadetini tamamladıktan sonra Safâ ve Merve'ye çıkararak soy, nesep ve şöretleriyle övünür, bazıları ise Allah'tan dünya malı isterdi.⁹¹

Resûlullah, peygamberliğinin ilk yıllarında zaman zaman Safâ tepesine çıkarak İslâmiyet'i tebliğ ediyordu. **"Artık sana emredileni açıkça ortaya koy ve müşriklerden yüz çevir!"** (15/el-Hicr 94) ve Safâ tepesinde nâzil olan, **"En yakınlarından başlayarak erişebildiğin herkesi uyar ve sana tâbi olan müminlere kol kanat ger!"** (26/eş-Şuarâ 214-215) meâlindeki âyetlerin inmesinden sonra Safâ tepesinde bir konuşma yapmış ve bütün Mekkeliler'i İslâmiyet'e davet etmişti. Mekke'nin fethinden sonra da Safâ tepesine çıkarak Mekkeliler'den biat almıştır.⁹²

İslâmiyet'in doğuşu sırasında Kâbe hizmetinde bulunan ve "Humus" diye anılan Kureyş ve müttetikleri Safâ ile Merve'yi hacın bir parçası sayarken Kâbe ve hac konusunda hiçbir imtiyazları olmayan Hille mensupları, iki tepe arasında sa'yin burada bulunan putlara karşı yapıldığını ve bunun Câhiliye âdeti olduğunu ileri sürerek onu kabul etmiyorlardı. Nitekim Evs ve Hazrec kabileleri Safâ ile Merve yerine Menât putunun bulunduğu Müşelle ile Kudayd'i kutsal yer sayıyor, Tihâme'de yaşayan bazı Arap kabileleri de bu iki tepayı hac menâsiki arasında görmüyordu.⁹³

Resûl-i Ekrem, Vedâ haccında Safâ'ya yaklaştığında bazı Müslümanlar Câhiliye dönemi putlarını hatırlayarak sa'y yapmaktan çekinmiş, bunun üzerine Safâ ile Merve'nin Allah'ın koyduğu semboller olduğu vurgulayan âyet nâzil olmuştur. Hz. Peygamber de, "Safâ ve Merve Allah'ın alâmetlerindendir" diyerek (Ebû Dâvûd, "Menâsik", 57; Tirmizî, "Hac", 38; İbn Mâce, "Menâsik", 34, 84) bu iki tepe arasında sa'y yapmayı hac ve umre ibadetine dâhil etmiştir. Resûlullah Safâ ve Merve tepelerine çıktığında Kâbe'ye yönelerek ellerini kaldırıp dua ederdi. İbn Abbas, ellerin kaldırılacağı yedi yer arasında bu iki tepayı de zikretmiştir.⁹⁴

Safâ ile Merve arasındaki sa'y alanı (mes'â) 394,5 metre uzunluğunda ve 20 metre genişliğindedir. Safâ'ya yakın tarafta iki yeşil ışık arasında 55 metrelik mesafede hervele yapılır. Zamanla bu alan doldurulup yükseltiyle tesviye edilmiş, zemini yürüyüşe uygun hâle getirilmiş, tepelere çıkışı

⁸⁹ TDV, SAFÂ ve MERVE C: 35; S:441-442

⁹⁰ TDV, SAFÂ ve MERVE C: 35; S:441-442

⁹¹ TDV, SAFÂ ve MERVE C: 35; S:441-442

⁹² TDV, SAFÂ ve MERVE C: 35; S:441-442

⁹³ TDV, SAFÂ ve MERVE C: 35; S:441-442

⁹⁴ TDV, SAFÂ ve MERVE C: 35; S:441-442

kolaylaştıran merdivenler eklenmiş ve hac mevsimlerinde geceleri aydınlatılmıştır. İlk aydınlatma, Emevî Halifesi Süleyman b. Abdülmelik döneminde (715–717) Mekke Valisi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî tarafından hac günlerinde ve receb ayında kandillerle yapılmıştır. Bu uygulama Abbâsî Halifesi Mu'tasım-Billâh zamanında 219 (834) yılından itibaren sürekli hâle getirilmiştir. XX. yüzyılın başında elektrik kullanılmaya başlanmadan önce Safâ ile Merve arasında on altı kandil bulunmaktaydı.⁹⁵

Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr dönemine kadar (754–775) Safâ ve Merve tepelerinde herhangi bir yapılanma görülmemektedir. İlk defa bu devirde tepelere çıkışı kolaylaştırmak için merdivenler inşa edilmiştir. IX. yüzyılın ikinci yarısına ait kayıtlarda, Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından yaptırılan kâgir merdivenle Safâ'ya on iki, Merve'ye on beş basamakla çıkıldığı belirtilmektedir. XIII. yüzyıldan itibaren Safâ'nın merdiveni on dört, Merve'nin ise beş basamaklı olarak kaydedilmiştir. Safâ ile Merve'nin basamakları 1399'da Memlûk Sultanı Ferec, 1879'da ise Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid tarafından yenilenmiştir.⁹⁶

Safâ ile Merve arasındaki alanda özellikle hac günlerinde çok canlı bir çarşı mevcuttu ve şehir hayatı en yoğun olarak burada yaşanıyordu. İslâmiyet'in ilk döneminden hâtıralar taşıdığı için Mescidi Harâm'a dahil edilinceye kadar bu çarşının kaldırılması yerine sa'y yapmayı kolaylaştıran çareler düşünülmüş ve yeni yapılanmaya izin verilmemiştir. 1587 yılına ait bir kayıta Safâ ile Merve arasına seyyar satıcıların tezgâh kurup sa'y yapanları dünya işleriyle meşgul etmemeleri için tedbir alındığı bildirilir. İbn Cübeyr, Safâ ile Merve arasında eskiden su yatağı olan alanın çeşitli meyve, hububat ve diğer yiyeceklerin satıldığı bir pazar yeri olarak kullanıldığını, kumaş ve baharat dükkânları hariç şehrin en düzenli alışveriş merkezinin burası olduğunu ve müşteri yoğunluğunun zaman zaman sa'y yapılmasını engellediğini kaydeder. İslâmî dönemde Kâbe'ye gönderilen hediyeler Safâ ile Merve arasında teşhir edildikten sonra Hicâbe görevlisine teslim edilirdi.⁹⁷

Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr 136 (754) yılında hacca geldiğinde Safâ ile Merve arasında hacılara hizmet edecek görevliler tayin etmiş, 210'da (825–26) Mekke Valisi Sâlih b. Abbas Safâ'nın eteğine bir çeşme yaptırmıştır. Safâ ile Merve tepelerinde ve mes'âda bazı meşhur kişilere ait evler bulunmaktaydı. Hz. Peygamber'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib'in evi ribât hâline getirilmiş, 728'de (1328) bu ribâtı tamir ettiren Memlûk Sultanı el-Melikü'n-Nâsır Muhammed Safâ ile Merve arasında abdest almaya uygun bir mekân yaptırmıştır. Safâ tepesinde ayrıca Kâdirîler'e ait bir dergâh bulunuyordu. Osmanlı döneminde Harem-i Şerif'te inşa edilen muvakkithânenin pencerelerinden biri, Safâ ile Merve arasında gelip geçenlerin saatlerini ayarlayabilmeleri için özel olarak tasarlanmıştı.⁹⁸ Mes'ânın üstü 1922'de kapatılmış, böylece hacılar güneşten ve tozdan kısmen korunmuştur. 1927'de Safâ ile Merve arasına taş döşenerek Mekke'de ilk defa bir cadde taşla kaplanmıştır. 1955'te başlatılan ve 1976'ya kadar dört aşamada gerçekleştirilen genişletme ile mes'â Mescid-i Harâm'a katılmış, sa'y yolu iki katlı olarak düzenlenmiştir. Günümüzde sa'y edenleri güneşten korumak için Safâ ile Merve arasında üstü kapalı, Kâbe'ye girişi sağlayan iki yanı açık bir eyvan inşa edilmiştir. Ancak hac mevsimlerinde alanın yetersiz kalması sebebiyle genişletme çalışmaları hâlen devam etmektedir.⁹⁹

⁹⁵ TDV, SAFÂ ve MERVE C: 35; S:441-442

⁹⁶ TDV, SAFÂ ve MERVE C: 35; S:441-442

⁹⁷ TDV, SAFÂ ve MERVE C: 35; S:441-442

⁹⁸ TDV, SAFÂ ve MERVE C: 35; S:441-442

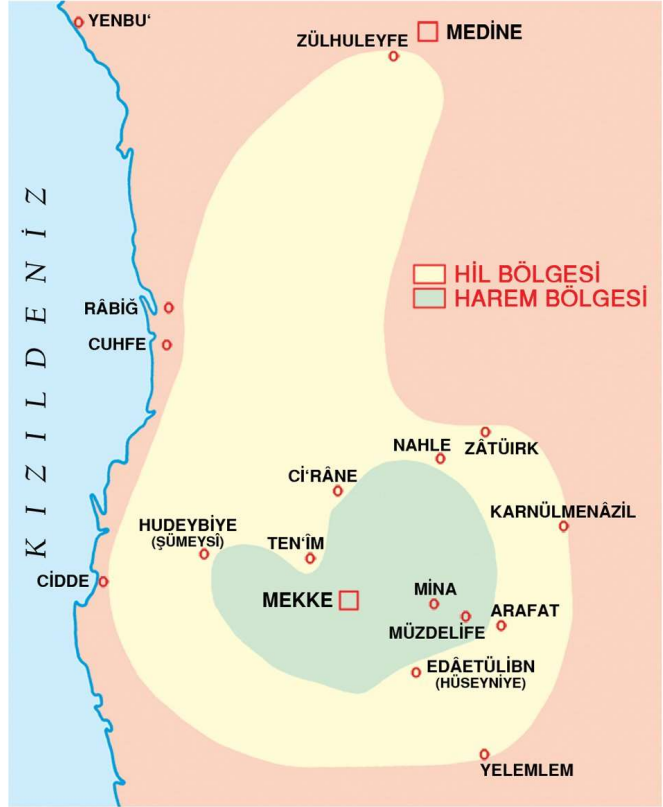
⁹⁹ TDV, SAFÂ ve MERVE C: 35; S:441-442

4. Mikât Sınırları

Mikât sınırları, hac ya da umre ibadeti için Mekke'ye gelen kişilerin ihrama girmek zorunda oldukları belirli noktalardır. Bu sınırların ötesine ihramsız geçmek uygun görülmez ve kimi durumlarda fidye gerektirir. Mekke-i Mükerrreme'yi çevreleyen bu sınırlar farklı yönlerde ve farklı mesafelerde yer alır. Bu nedenle hacı adaylarının ve umre yolcularının, hangi yönden geldiklerine göre hangi mikât bölgesinde ihrama gireceklerini bilmeleri gerekir.

Mikât sınırlarını belirlemek üzere dikilen işaretlerin dışına **Hill**, içine ise **Haram** adı verilmektedir.¹⁰⁰ Beş ana mikât noktası şunlardır:

1. Zülhuleyfe / Mescid-i Şecere: Medine'den gelenlerin ihrama girdikleri yerdir. Medine yakınlarındadır. Mekke'ye uzaklığı, 424 km kuzey,
2. Cuhfe (Rabig): Şam, Mısır ve Kuzey Afrika'dan deniz veya kara yoluyla ulaşanların mikâtıdır. Mekke'ye mesafesi yaklaşık 187 kilometredir.
3. Yelemlem (Sa'diyye): Yemen tarafından deniz yoluyla gelenlerin mikât noktasıdır. Mekke'ye yaklaşık 130 kilometre uzaklıktadır.
4. Karnü'l-Menazil (Seylül Kebir): Necid ve Taif yönünden gelenler için belirlenmiştir. Mekke'ye yaklaşık 94 kilometre mesafededir.
5. Zâtü'İrk: Irak tarafından gelenlerin mikât noktasıdır. Mekke'ye uzaklığı yaklaşık 94 kilometredir.

Sonuç Yerine

Eyüp Sabri Paşa'nın *Mir'atü'l-Mekke* adlı eserini okurken notlar almayı başlangıçta düşünmemiş olsak da, ilgili eseri merkeze alarak ilerledik. Çalışmayı, TDV İslâm Ansiklopedisi'nin ilgili maddeleriyle destekledik. Kâbe'nin tarihî serüvenini ve Mescid-i Haram'ın ana unsurlarını derli toplu bir şekilde ortaya koydu. Böylece hem klasik kaynakların hem de akademik literatürün ışığında bütünlüklü bir metin meydana gelmiş oldu.

¹⁰⁰ Eyüp Sabri Paşa, a.g.e. S:76-77

Kaynakça

1. Eyüp Sabri Paşa, Kâbe ve Mekke Tarihi (Mir'atı Mekke), Sadeleştiren Osman Erdem, Osmanlı Yayınları
2. TDV İslam Ansiklopedisi, KÂBE maddesi, Sadettin Ünal, C:24, S:14-21
3. TDV İslam Ansiklopedisi, HACERÜLESVED maddesi, Salim Öğüt, C:14, S:433-435
4. TDV İslam Ansiklopedisi, ZEMZEM maddesi, Mustafa Sabri Küçükaşcı, C:44, S:242-246
5. <http://www.luleburgazmuftulugu.gov.tr/index.php/genel-haberler/89-kabenin-tarihi>
6. TDV İslam Ansiklopedisi, MESCİD-İ HARÂM maddesi, Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşcı, C:29, S:273-277
7. TDV İslam Ansiklopedisi, SAFÂ ve MERVE maddesi, Mustafa Sabri Küçükaşcı, C:35,S:441-442
8. İslam Öncesi Dönemde Kâbe'deki Resimler, GEOFFREY R. D. KING School of Oriental and African Studies University of London Terc. AYŞE ERSAY YÜKSEL Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 57:1 (2016), ss.175-194 DOI: 10.1501/Ilhfak_0000001449

Fotoğraflar

1. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kabe#1>
2. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Mekke#/media/File:Makkah-1910.jpg>
3. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Mekke#/media/File:Mecca-1850.jpg>
4. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Mekke#/media/File:1937mecca-makkah.jpg>
5. <http://blog.ihvan.com.tr/wp-content/uploads/2015/04/Mekkenin-Tarih.jpg>
6. http://tarihvemedeniye.org/wp-content/uploads/2015/01/mekke_1.jpg
7. <http://images1.masress.com/en/amwalalghaden/20858>
8. https://1.bp.blogspot.com/-49rCyX_A0LM/Ul9ub6DAmRI/AAAAAAAAEOA/Vlrrr6GTep4/s320/mekke+maketi+peygamber+d%C3%B6nemi++muhammed+2.jpg
9. http://img.haberler.com/haber/243/peygamberimiz-doneminde-mekke-boyleydi-6578243_3314_m.jpg
10. <https://umutrehberi.files.wordpress.com/2011/02/eskikabe.jpg>
11. <http://1.bp.blogspot.com/-Y2nYkvSPiWQ/VDqM2D25jII/AAAAAAAAAPU/rwQrGCr3MN0/s1600/kabe1a.jpg>
12. http://img03.blogcu.com/images/t/u/r/turknavy/500_kabenintasviri_1257002225.jpg
13. http://img03.blogcu.com/images/t/u/r/turknavy/1880_kabe_1257002264.jpg
14. <http://2.bp.blogspot.com/h42bNWVMUgI/UzZffZ2lz5I/AAAAAAAAASCs/8wcPul5IHC4/s1600/Kaaba1911Drawing.jpg>
15. <http://www.fatihhaber.com/resimler/images/mekke-2-1.jpg>
16. http://img03.blogcu.com/images/t/u/r/turknavy/1780_1257002243.jpg
17. <http://www.islamveihisan.com/wp-content/uploads/2014/11/Mecca-1889.jpg>
18. <http://www.islamask.com/wp-content/uploads/2015/03/kabe-i-muazzama-eski-resimler-tarihifotograflar-23.jpg>
19. http://img03.blogcu.com/images/t/u/r/turknavy/a8977557162f24cff6e596a18ba9fc83_1352582112.jpg
20. <http://turknavy.blogcu.com/kabe-de-sel-baskinlari/13185276>
21. <http://okyanusum.com/wp-content/uploads/2014/09/mekke4.jpg>
22. <http://okyanusum.com/makale/fotograflarla-mekkenin-degisimi/>
23. <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/gorsel/Di%C4%9Fer%20foto%C4%9Fraf/zemzem-3.jpg>